

Juha Peltoniemi

Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden filosofiaa ja psykologiaa

29. heinäkuuta 2014

Sisällysluettelo

1	Johdanto.....	1
2	Oikeudenmukaisuus.....	2
2.1	Oikeudenmukaisuuden filosofiaa.....	2
2.2	Oikeudenmukaisuuden psykologiaa ja sosiologiaa.....	5
2.3	Oikeudenmukaisuus valtiossa.....	6
3	Vapaus.....	7
3.1	Vapauden määritelmiä.....	7
3.2	Vapauden psykologiaa.....	9
3.3	Vapaudet lainsäädännössä.....	9
4	Oikeudenmukaisuuden toteuttaminen käytännössä.....	11
4.1	Käytännön oikeudenmukaisuus.....	11
4.2	Tarveperustaiset avut.....	11
4.3	Oikeudenmukainen korko.....	12
4.4	Oikeudenmukainen palkka.....	13
4.5	Oikeudenmukainen verotus.....	15
5	Muut oikeudenmukaisuuteen liittyvät arvot.....	16
5.1	Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo.....	16
5.2	Kansanvaltaisuus.....	17
5.3	Suvaitsevaisuus.....	17
5.4	Kansainvälisyys.....	19
5.5	Avoimuus.....	19
6	Oikeudenmukaisuutta täydentäviä arvoja.....	20
6.1	Hyvinvointi.....	20
6.2	Työ ja ahkeruus.....	20
6.3	Sivistys.....	21
6.4	Perhe.....	21
6.5	Muutos.....	21
6.6	Luonto.....	22
7	Vasta-arvoja.....	22
7.1	Lojaalisuus, uskollisuus ja kuuliaisuus.....	22
7.2	Isänmaallisuus.....	23
7.3	Kilpailu.....	23
8	Yksilöllisiä arvoja.....	24
9	Yhteenvedo.....	24

1 Johdanto

Pohdin tässä esseessä yhteiskunnallisten perusarvojen perusteita ja toteutumista. Tarkastelen erityisesti oikeudenmukaisuutta, jota pidän yhteiskuntafilosofian perimmäisenä käsitteenä. Siihen liittyvät läheisesti käsitteet tasa-arvo, vapaus, valta, velvollisuus ja suvaitsevaisuus. En tarkastele yksilön etiikka ja yksilöllisiä arvoja enempää kuin mikä yhteiskuntaan liittyy.

Pohdiskelen myös muita yhteiskunnallisia arvoja, jotka ovat enemmän tai vähemmän riippumattomia oikeudenmukaisuudesta. Näitä ovat osaltaan hyvinvointi ja sivistys, sekä myös työ, perhe ja kansainvälisyys, kuten myös empatia, sääli ja myötätunto. Esimerkiksi kristillisen etiikan perusarvot, anteeksianto ja lähimmäisenrakkaus menevät vastavuoroisuuteen tai yhdenvertaisuuteen perustuvan oikeudenmukaisuusnäkömyksen tuolle puolen. Pohdin lyhyesti suvaitsevaisuuden ja yhdenmukaisuuden jännitteitä.

Oikeudenmukaisuus liittyy resurssien, vapauksien ja muiden oikeuksien sekä vastuiden ja velvollisuuksien jakautumiseen kaikkien kesken. Oikeudenmukaisuudella määritellään, millaisia eroja voidaan sallia yksilöiden välillä samanlaisissa ja erilaisissa olosuhteissa (Arajärvi & Sakslin 2007). Vapautta voidaan pitää oikeutena tehdä, mitä haluaa ja omistusta oikeutena määrätä omaisuudesta. Vapaus liittyy valtaan, niin omaan autonomiaan kuin riippumattomuutta toisen vallasta. Vallan jakaantuminen ihmisten kesken kuuluu oikeudenmukaisuusfilosofian keskeisiin kysymyksiin.

Oikeudenmukaisuus voidaan jakaa distributiiviseen, proseduraaliseen ja retributiiviseen oikeudenmukaisuuteen. Distributiivinen viittaa resurssien, oikeuksien ja velvollisuuksien oikeudenmukaiseen jakoon (lopputulokseen), proseduraalinen oikeudenmukaiseen menetelmään (jaon lopputuloksesta riippumatta) ja retributiivinen jälkikäteiseen kontrolliin sekä hyvitykseen tai rangaistukseen. Oikeudenmukaisuutta voidaan tarkastella myös negatiivisesti, epäoikeudenmukaisuuden puutteena.

En yritäkään kirjoittaa arvovapaasti vaan annan omien arvojeni heijastua tekstiin. Siten tämä ei ole sisällöltään tieteellinen työ vaan mielipidekirjoitus. Oikeudenmukaisuudesta on ilmestynyt suomeksikin lukuisia akateemisia, populaareja ja poliittisia monografeja, artikkeleita sekä oppikirjoja (Herne 2012, Räikkä 1993, 2000, Mäkinen & Saxén 2012, Saari 2011, Saari & Yeung 2007), joita kehotan lukijaa tutkimaan, kuten myös ulkomaisia klassikoita (Rawls 1970, Sen 2009,).

Oikeudenmukaisuusteorialla voidaan tarkoittaa yhtenäistä näkemystä oikeudenmukaisuudesta käyttäen sisäisesti ristiriidattomia ja keskenään yhteen sovitettavia argumentteja (Lagerspetz & Räikkä 2007). Filosofinen oikeudenmukaisuusteoria ei vastaa perinteistä käsitystä teoriasta (Popper 1934), koska se ei sellaisenaan kuvaa tai selitä todellisuutta eikä ennusta testattavia ilmiöitä.

Tarkastelen arvoja erityisesti yhteiskunnan muodollisen perustan, valtion näkökulmasta. Valtion määrittelen instituutioksi yksilöiden keskinäisten oikeuksien ja velvollisuuksien järjestämiseksi. Asetan sivistysvaltion perustehtäväksi kansalaisten hyvinvoinnin, yleisen oikeudenmukaisuuden ja kansallisen sivistyksen turvaamisen. Hyvinvointiin tai oikeudenmukaisuuteen kuuluu myös jokaisen koskemattomuuden ja turvallisuuden takaaminen.

2 Oikeudenmukaisuus

2.1 Oikeudenmukaisuuden filosofiaa

Kuinka oikeudenmukaisuus määritellään? Sanakirjan mukaan se on yleistä oikeuskäsitystä vastaava oikeamielisyys. Sitä voidaan lähestyä eettisin tai juridisin painotuksin. Oikeus viittaa niin oikeassa olemiseen kun lainmukaisuuteen. Etymologisesti useiden kielten oikeaa ja väärää tarkoittavat sanat tarkoittavat alun perin konkreettisesti suoraa ja kieroä.

Pureutukaamme oikeudenmukaisuuteen yleisen etiikan kautta. Etiikkaa voimme lähestyä seurausetiikan tai velvollisuusetiikan kautta. Etiikka sinänsä on oikeudenmukaisuutta laajempi käsite, sisältäen myös inhimillisyyden ja altruismin sekä erityiset velvollisuudet, katsantokannasta riippuen. Henkilökohtaisen etiikan opit tarkastelevat enemmän velvollisuuksia kuin oikeuksia, kun taas yhteiskuntaetiikassa etiikassa keskitytään oikeuksiin. Klassiset eettiset teoriat eivät kuitenkaan suoraan anna selkeää tietä absoluuttiseen oikeudenmukaisuuteen ja ihmisen yleiseen tai erityiseen arvoon. Varhaisimmat maininnat yleisestä ihmisarvosta liitetään stoalaisiin (Zenon, Khrysippus), mutta jätän nyt muinaiset kreikkalaiset rauhaan.

Yksinkertaisimmillaan oikeudenmukaisuutta voidaan tarkastella vastavuoroisuuden avulla. Jokaisen odotetaan vastaavaan palveluun vastapalveluksella ja tekemään velvollisuutensa yhteiskuntaa kohtaan, jos on saanut siltä palvelua, vaikkapa turvaa, hoivaa ja koulutusta.

Monimutkaisemmat oikeudenmukaisuuskäsitykset laajenevat vastavuoroisuuden ohi ja tarkastelevat puolueettomuutta (impartiaalisuutta), tasa-arvoa ja yhtäläisyyttä. Esimerkiksi Smith (1759) vaali puolueettomuutta siten, että päätöksentekijällä ei ole omaa intressiä päätökseen. Mill (1861) totesi, että puolueellisuus kuuluu epäoikeudenmukaisuuteen.

Vastavuoroisuus ja puolueettomuus toimivat samankaltaisten kesken. Ne eivät riitä eri syistä heikko-osaisten aseman tarkastelemiseen (Yeung, Saari & Lagerspetz 2007). Joissain tapauksessa oikeudenmukaisuutta voidaan soveltaa vuorotteluperiaatteella, mitä filosofit kuitenkin tarkastelevat suhteellisen vähän.

Klassisen utilitarismin (Bentham 1780, Mill 1863) mukaan niin yksilön kuin valtion tulee pyrkiä maksimoimaan yleinen hyöty (henkilökohtainen vs. poliittinen utilitarismi, Herne 2012, s. 66, Kumlicka 2002, s. 21, Häyry 1994, 122-123). Negatiivisen utilitarismin mukaan pyritään minimoimaan yksilöiden kärsimysten summa ja positiivisen utilitarismin mukaan maksimoimaan onnellisuussumma kaikille vaikutusvallassa oleville henkilöille. Yleisesti tavoitellaan kumpaakin. Singerin (2007) mukaan hyvinvoinnin maksimointi voidaan laajentaa jopa eläimille. Utilitaristinen oikeudenmukaisuus toteutuu sillä, että kaikilla on yhtäläinen, universaali oikeus onneen eikä kenenkään onni ole muita arvokkaampaa.

Utilitaristit eivät mittaa onnea rahalla, jota he pitävät vain välineenä. Erityisesti Mill (1861) pyrki selkeästi erottamaan utilitarismin egoismista ja materialismista. Utilitarismin keskeisiin käsitteisiin kuuluu rajahyödyn periaate, eli se, jolla on yllin kyllin jotain resurssia ei saa yhtä suurta hyötyä resurssin lisäyksestä kuin puutteessa elävä. Siten utilitarismi automaattisesti suosii resurssien tasausta.

Utilitarianismia on kritisoitu (esim. Marx), joskin toisinaan virheellisin perustein, unohtaen rajahyötyperiaate, vähätellen kärsimyksen merkitystä tai jättämättä kannuste-

vaikutukset tai kateus huomiotta. Monet torjuvat utilitarismin, koska uskovat sen voivan johtaa siihen, että yksi yksilö uhrataan yleisen edun vuoksi (esimerkiksi Nozick 1974). Perustellusti utilitarismissa voidaan kritisoida siitä, että objektiivisten olosuhteiden (resurssien) muuntaminen subjektiiviseksi hyvinvoinniksi (onnellisuudeksi) riippuu yksilöstä vaikeasti mitattavalla ja mallinnettavalla tavalla, sekä siitä, että yksilö voi saada antisosiaalista hyötyä, jos hän nauttii toisen kärsimyksestä (sadismi, kostonhimo, vahingonilo) (Harsanyi 1982, Herne 2002, s. 72). Mittaus-, kateus- ja vapaamatkustusongelmien vuoksi yhteiskuntaa ei voi rakentaa puhtaan utilitaristisesti yksilöiden subjektiivisten kokemusten mukaan.

Utilitarismin pohjalta nousivat egalitarismin, prioritarismin ja suffisientalismin aatteet. Egalitarismin mukaan resurssit ja hyvinvointi tulisi tasata mahdollisimman tasaisesti eli vähäosaisimpien hyvinvointia pitäisi lisätä, prioritarismin mukaan vähäosaisia suositaan, mutta hyväosaistenkin hyöty tunnustetaan ja suffisientarismin mukaan kaikille tulee taata riittävän hyvään elämään riittävät resurssit. (Herne 2012)

Samoihin päätelmiin voi päästä kantilaisen velvollisuusteorian pohjalta. Sitä edustaa tunnetuimpana John Rawlsin (1971) oikeudenmukaisuusteoria. Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria perustuu periaatteille:

1. Jokaisella on oikeus laajimpaan perusvapauteen, joka on sovitettavissa muiden samanlaisten vapauksien kanssa
2. Eriarvoisuudet liittyvät asemiin, jotka ovat yhtäläisesti kaikille avoimia.
3. Yksilöiden välinen eriarvoisuus sallitaan, jos sellainen hyödyntää heikoimmassa asemassa olevaa. (Eroperiaate)

Siinä missä ensimmäinen seuraa suoraan Kantin näkemyksistä, viimeinen eli eroperiaate henkilöityy Rawlsiin ja oleellisesti määrittelee Rawlsin teorian.

Rawls (1971) esitti vertauksen tietämättömyyden verhosta. Sen mukaan yhteiskuntasopimus taikka perustuslaki tulisi säätää ikään kuin sen laatijoilla ei olisi tietoa, mihin asemaan he joutuvat yhteiskunnassa. Aiemmin Harsanyi (1953) oli tarkastellut epävarmuuden tuomaa tietämättömyyttä.

Rawls (1971) tarkasteli erityisesti taloudellista eriarvoisuutta, varsinkin varallisuuden jakoa. Siinä hän eroaa utilitarismista, joka pohjautuu yleiseen onnellisuuteen, missä raha on vain väline. Rawls määritteli filosofiansa menetelmäoikeudenmukaisuuteen, missä pyritään valitsemaan periaatteet toiminnalle. Hän pohti omista valinnoista riippumattomien tapahtumien vaikutuksia ja kompensointia. Tällaisia luonnonarjajaisia edustavat geeniperimä, perheen sosiaalinen asema, onnettomuudet ja sairaudet.

Rawlsin filosofiaa vaivaa tietty utopistisuus, mutta se liittyy moneen muuhunkin filosofiaan. Kaikkien rationaalisten filosofioiden perusteltuna ongelmana voidaan pitää, että erilaiset arvot, ihanteet, uskonnot voivat olla keskenään yhteen sovittamattomia eikä rationaalisen etiikan ratkaistavissa. Barry (1995) kritisoi, ettei Rawlsin teoria ota huomioon yksilöiden välisiä eroja, vaan pitää kaikkia samanlaisina.

Scanlon (1998) kehitti omaa moraalioppia pitkälti Rawlsin opin pohjalta. Hän tarkasteli ihmisten välistä moraalialia, joka kattaa oikeudenmukaisuuden. Hänelle moraalio on yhteisen sopimuksen tulos. Moraaliperiaate, joka määrittelee teon olevan moraalisesti oikein on hyväksyttävä, jos muut ihmiset eivät voi sitä perustellusti hylätä. Jokainen siis saa veto-oikeuden, mutta reaali maailmassa puhekyvyttömillä ei sellaista ole. Scanlon hypotetisoi ideaalitalanteessa kaikkien osapuolten olevan informoituja ja kykeneviä ilmaisemaan mielipiteensä. Scanlonin opissa yksilöitä motivoi yhteis-

ymmärryksen saavuttaminen, kun taas Rawlsin mallissa rationaalisesti ajattelevien ihmisten oma etu. (Herne 2012, s. 203)

Rawls (1995) myönsi itsekkin, että realistiseen perustuslakiprosessiin Scanlonin malli sopii paremmin kuin hänen oma teoriansa. (Setälä 2008)

Maailmaa parantaisi paljon, jos jokaiseen päätökseen pitäisi liittää eettinen perustelu, jota saisi eettisin perustein kritisoida.

Ronald Dworkin (2000) tarkasteli resurssien jakoa hyvinvoinnin sijaan. Hän vaati, että resurssien jaon tulisi olla riippumaton seikoista, joihin yksilö ei voi vaikuttaa. Näitä ovat syntyperäinen lahjakkuus, vanhempien asema ja muu elinympäristö. Jako voi kuitenkin riippua yksilön omista päätöksistä, kuten työnteosta, kulutuksen lykkäämisestä taikka panostuksesta opiskeluun.

Aiemmin Barry (1989, s. 142) määritteli sattuma-egalitarismin periaatteet:

1. Jokainen vastaa omien valintojensa seurauksista.
2. Yhteiskunnan tulee kompensoida sattuman aiheuttamaa huono-osaisuutta.

Andersonin (1999) mukaan ihmisten päätöksentekokyvyt kuitenkin eroavat toisistaan ja omien päätösten seuraukset voivat olla ennakoimattomia ja sattumanvaraisia. Käytännössä kohtia 1 ja 2 ei voi aukottomasti erottaa toisistaan.

Amartya Sen (2009) tarkasteli toimintakykyjen (capability) jakautumista. Ihmiset syntyvät ja kasvavat erilaisiksi, eivätkä lahjakkuudet riipu omista valinnoista tai tahdosta. Tämä asettaa yksilöt syntyperäisesti eriarvoiseen asemaan. Mahdollisimman oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa luontaista eriarvoisuutta pyritään kompensoimaan antamalla heikommille erioikeuksia ja vahvemmillle erivelvollisuuksia. Sen sovelsi filosofiaansa positiivisen ja negatiivisen vapauden käsitteitä, joihin palaan myöhemmin.

Sen vierastaa Rawlsin ja Dworkinin abstraktisuutta ja pyrkii ensiksi parantamaan olemassa olevia yhteiskuntia kuin luomaan ideaalia. Senin pragmaattista lähestymistapaa voidaan kritisoida, koska ilman absoluuttista oikeudenmukaisuusjärjestelmää ei voi objektiivisesti vertailla, kumpi kahdesta järjestelmästä on oikeudenmukaisempi (Lagerspetz ja Räikkä 2007)

Nussbaum (2006) vaatii, että yhteiskunnan tulisi taata tietyt toimintakyvyt kaikille eikä yhden toimintakyvyn puutetta voi korvata toisella (Herne 2012, s. 188). Hän halusi esittää kiistattoman listan näistä toimintakyvyistä. Sen (2009) vastusti sellaista ja vaati, että sellaisesta listasta tulisi päättää demokraattisen prosessin kautta.

Nozick (1974) rakensi omaa oikeudenmukaisuusteoriaansa lockelaisten luonnollisten oikeuksien varaan, pitkälti vastineena Rawlsin (1971) näkemykseen. Nozick korosti oikeutta omaisuuteen eikä pitänyt verotusta oikeudenmukaisena. Valtion tehtävänä on suojella väkivallalta ja varkauksilta. Nozick ei kuitenkaan koskaan rakentanut koherenttia oikeudenmukaisuusjärjestelmää (Lindroos-Hovinheimo 2010). Ilmeisesti hän ymmärsi, että se ei toimi, vaan johtaa väistämättömiin ristiriitaisuuksiin.

Oikeudenmukaisuuden suhde yleiseen hyvinvointiin on poliittisen arvojärjestelmän perusolottuvuus. Erityisesti vasemmistopuolueet näkevät vasemmisto-oikeisto jaon distributiivisen oikeudenmukaisuuden pohjalta, kun taas oikeistopuolueet korostavat vastavuoroisuutta, proseduraalista oikeudenmukaisuutta sekä pysyviä perinnäis-oikeuksia. Käytännössä puoluekartta on paljon moniulotteisempi ja reaaliapuolueita sitoo pikemmin tietyn eturyhmän suosiminen kuin yleinen ideologia.

2.2 Oikeudenmukaisuuden psykologiaa ja sosiologiaa

Ihminen voi saada resursseja työtä tekemällä tai toisten työtä hyväksi käyttämällä. Suuret resurssit parantavat henkiinjäämisen ja lisääntymisen mahdollisuuksia. Yhtäältä materiaaliset resurssit parantavat mahdollisuuksia kasvattaa lapset ja säilyä myös itse hengissä, toisaalta ne antavat erityisesti miehille keinon kilpailla parin valinnasta. Hyväksi käytetyksi tuleminen vähentää resursseja ja laskee naimakelpoisuutta, joten ihmiselle on kehittynyt syntyperäinen havainnontulkinta- ja motivaatiojärjestelmä (emotionaaliset algoritmit taikka moraalivaistot) epäoikeudenmukaisen kohtelun estämiseksi. Esimerkiksi ihmiset pystyvät intuitiivisesti erottamaan varsin hyvin huijarin tai vapaamatkustajan tilannekohtaisesta alisuorittajasta (Tooby & Cosmides 1992).

Monet tunteet (emootiot) ovat sosiaalis-moraalisia vaistoja, tuntemuksia oikeasta ja väärästä. Yksilö kokee oikeudenmukaisuuden epäsymmetrisesti: itseensä kohdistuva epäoikeudenmukainen etu tulkitaan helposti oikeasti ja oikeudenmukaisesti ansaituksi. Yhteiskunnan hyväosaiset pystyvät mestarillisesti keksimään uskottavia selityksiä oman etuoikeutetun asemansa oikeuttamiseksi.

Kun yksilö kokee, että hänen oikeuksiaan on loukattu, hän tuntee suuttumusta. Suuttumus voi johtaa koston. Kosto voi vaikuttaa irrationaaliselta, koska se yleensä tuottaa vahinkoa itselle. Suuttumus ja kosto ovat kehittyneet keinoiksi estää itseen kohdistuvat vääryydet.

Kun yksilö havaitsee toisen laiminlyövän velvollisuuksiaan, hän tuntee tätä kohtaan halveksuntaa, mikä voi johtaa tämän välttelemiseen. Kun yksilö kokee toisen loukkaavan pyhyys- tai puhtausnormeja, hän tuntee inhoa ja haluaa poistaa tuon lähipiiristään.

Vastaavasti itseen kohdistunut edullinen epäsymmetria tuottaa kiittollisuutta ja halun hyvittää se vastapalveluksella. Oma eettisesti puutteellinen toiminta tai vastaavuoroisuuden loukkaus tuottaa syyllisyydentunteita, joka pitää hyvittää jotenkin. Epäonnistuminen aiheuttaa häpeän, joka tuottaa halun kadota. (Kettner, Haidt & Shiota 2006, Helkama 2009, Mill 1863, Axelrod 1984)

Toisen saama epäoikeudenmukaiseksi koettu etu tuottaa kateutta. Kateus myrkyttää mielen ja turmelee ihmissuhteet. Saavuttaakseen onnellisuuden ja kasvaakseen rakentavaksi kansalaiseksi jokaisen tulisi oppia hallitsemaan kateuden ja katkeruuden tunteitaan. Maailma vaan on epäoikeudenmukainen ja se on hyväksyttävä, jotta siinä voisi elää. Joskus epäoikeudenmukaisuuden kokemus johtuu omista virhepäätelmistä, jos ei tiedosteta, että toisen vauraus voi johtua täysin oikeudenmukaisesti tämän ahkeruudesta ja säästäväisyydestä, maine luotettavuudesta ja uhrautuvaisuudesta ja valta rehellisyydestä ja taitavuudesta. Suuri osa kateudesta johtuu kuitenkin perustellusta oikeuksien epäsymmetriasta, eikä siitä pääse eroon vähättelemällä ja syyllistämällä kadehtijoita.

Yhteiskunnallisesti kateutta hallitaan parhaiten vähentämällä sen syytä, epäoikeudenmukaisuuksia. Terapeuttinen saarna ei riitä, koska kateus on luonnollinen perustunne eikä tilapäinen mielenheikkous. Syvän epäoikeudenmukaisuuden aiheuttama kauna ja kateus voi demoralisoida kansaa, altistaa levottomuuksiin, ja heikentää yhteiskunnan toimintakykyä. Ongelmaksi jää, että eri yksilöt voivat kokea oikeudenmukaisuuden eri tavoin – joskus keskivälin kompromissi tuntuu kaikista osapuolista epäoikeudenmukaiselta. Monet tahot – media, poliitikot – pyrkivät tarkoituksella ruokkimaan kateutta ja käsitystä sorretuksi tulemisesta, koska sillä tavoin voi hankkia itselleen

valtaa. Poliitikon peruskaava menee, että löydä kansanryhmä, jonka saat uskomaan olevan sorrettu ja esitä itsesi heidän edustajanaan ja pelastajanaan.

Tarkastellaan vielä Rawlsin eroperiaatetta. Sen mukaan epäoikeudenmukaisuus hyväksytään, jos se parantaa heikoimman etua. Mutta miten heikoimman etu mitataan? Pelkässä rahassa mitattuna suurenkin tulo- tai varallisuuseron hyväksyminen voi auttaa köyhää, jos sellainen kannustaa lahjakkaita parempiin työsuorituksiin. Toisaalta onnellisuuden tunne riippuu suhteellisesta menestyksestä, onnistumisista ja epäonnistumisista. Yksilö vertaa itseään toisiin, yleensä lähipiiriin. Menetyksen tuska ylittää saavutuksen riemun, mikä näkyy motivaatioissa. Jos suurempi tuloero tuottaa köyhälle enemmän vaurautta mutta myös enemmän kateutta, onko se perusteltu?

Ihmiset kokevat positiiviset ja negatiiviset tunteet eri tavoin, eri aivoalueiden kautta. Vastaavasti välttämis- ja saavutusmotivaatiot johtuvat erilaiseen toimintaan ja ajatteluun. Negatiiviset tunteet tuottavat stressiä ja kohdistavat ajattelun kohteeseen, kun taas positiiviset tunteet auttavat ajattelun laajentamista ja luovuutta.

Negatiivisten ja positiivisten tunteiden käsittelyn erot – pahan välttäminen voittaa hyvän tavoittelun – heijastuvat myös utilitaristiseen filosofiaan. Ne korostavat nimenomaisesti negatiivisen utilitarismin eli kärsimyksen välttämisen merkitystä.

Oikeudenmukaisuuskäsityksiin liittyy ratkaisemattomia ristiriitoja. Toisille verotus tarkoittaa varastamista, toisille oikeudenmukaisen jaon toteuttamista. Locke (1689) tunnusti oikeuden omalla työllä ansaittuun omaisuuteen, mutta ei muuhun. Marx (1875) huomasi omissa teorioissaan ristiriidan tarpeiden mukaisen jaon ja työmiehen riiston lopettamisen välillä, eli onko työläisellä oikeus työnsä tulokseen.

Oikeudenmukaisuuden tunteet ovat juurtuneet jopa rakkauden tunteiden sisälle. Sosiaalivaihtoteorian (Homans 1958) mukaan puoliset odottavat toisiltaan vastavuoroisuutta, vaikka eivät itse aina sellaista tiedostakaan. Vastavuoroisuuden vaatiminen on kuitenkin ohjelmoitu geeneihin siten, että epäsymmetrinen suhde tuottaa epä-mukavuutta ja ennen pitkää halun luopua suhteesta, jota ei voi korjata.

2.3 Oikeudenmukaisuus valtiossa

Platonin teoksessa Valtio Thrasymakhos väittää: ”Kukin hallintovalta julistaa lain-säädännöllään hallittavilleen oikeudenmukaiseksi sen, mikä on sille itselleen edullista ja sitä, joka rikkoo tätä vastaan, se rankaisee lainrikkोजना ja oikeudenloukkaajana.” Tämän näkemyksen mukaan valtiossa oikeudenmukaisuus on yhtä kuin vahvemman etu. Toki Platon esitti dialogisesti tälle erilaisia vastanäkemyksiä, myös idealistisemmista lähtökohdista.

Valtioiden perustuslaeissa tai muissa laeissa määrätään yksilöille oikeuksia ja velvollisuuksia niin toisiaan kuin valtiota itseään kohtaan. Monet perusoikeusjärjestelmät on luotu ajatuksesta, että yksilöitä tulee suojella hallitsijoiden mielivaltaa vastaan. Robert Alexy (1986) jakoi yksilöiden oikeudet julkista valtaa kohti torjunta-oikeuksiin (Abwehrsrechte) ja suoriteoikeuksiin (Leistungsrechte). Georg Jellinek (1914) tarkasteli yksilön oikeusasemaa valtiota kohtaan. Hän erotti neljä eri asemaa: Passiivinen oikeusasema viittaa yksilöön käskyjen ja kieltojen kohteena. Negatiivinen oikeusasema määrittelee yksilön vapauspiirin. Positiivinen oikeusasema suo oikeuksia suorituksiin. Aktiivinen oikeusasema sallii osallistua julkiseen tahdonmuodostukseen, äänestämällä tai muutoin.

Valtion jäsenyyden tai kansalaisuuden oletetaan tuovan velvollisuuden noudattaa valtion lakeja (Lagerspetz 2010, Platon). Tätä voidaan puolustaa vastavuoroisuuden pohjalta, koska jokainen yksilö hyöttyy valtiosta ja on varmasti siitä jo hyötynyt siihen mennessä, kun pystyy tekemään moraalisia ratkaisuja. Kaikki yleiset oikeudenmukaisuusnäkökymykset tukevat alistumista valtiolle, kunhan valtio itsessään on jotensakin oikeudenmukaisesti ja kansanvaltaisesti järjestetty. Pragmaattisesti ajatellen järjestäytyntyytä yhteiskuntaa tarvitaan toiminnan koordinointiin, kiistojen ratkaisemiseen sekä kollektiiviseen toimintaan.

Tottelemista ei kuitenkaan tarvitse pitää itsestään selvänä. Eettisesti toimivan yksilön ei oleteta tottelevan tyranneja. Demokraattisessakin valtiossa voidaan kyseenalaistaa vähemmistön velvollisuus totella lakeja, jotka heitä sortavat. Locke (1689) salli kansan ryhtyä kapinaan kelvottomia hallitsijoita kohtaan. Muun muassa Wolff (1976), Thoreau (1848) ja Godwin (1793) esittävät hieman eri muodoissaan filosofista anarkismia, jonka mukaan jokaisen tulee toimia moraalisesti autonomisesti, mikä tuo velvollisuuden toimia parhaan moraalisen harkinnan mukaan, riippumatta laeista (Lagerspetz 2010b). Toki useimmissa tapauksissa moraalit yhtyy lakiin, mutta jos oma moraalinäkemys poikkeaa vallanpitäjien – demokraattisessa valtiossa kansan enemmistön – moraalikäsituksesta, voi tämä johtaa ristiriitoihin.

3 Vapaus

3.1 Vapauden määritelmiä

Oikeudenmukaisuusteoriat käsittelevät väistämättä vapautta. Vapaus liittyy myös lainsäädäntöön. Suomen perustuslain (2. luvun 7 §) mukaan jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Perustuslaki jättää kuitenkin määrittelemättä, millaisesta vapaudesta siinä puhutaan. Tarkastelen seuraavaksi eksplisiittisemmin vapautta ja vapauksia, erityisesti vapauden jakautumista oikeudenmukaisesti.

Sekä libertaristinen valtiokäsitys että yhteiskuntasopimusopit pohjautuvat eettiseen individualismiin. Yksilö vastaa yhteiskunnalle kaikista tahdonalaisista teoistaan, jotka vaikuttavat toisiin. Yhteiskunnan jäsenyys rajoittaa yksilöiden toimintavapauksia.

Niccoló Machiavelli (1532) määritteli vapauden mahdollisuutena toimia oman tahdon mukaan toisten tahdosta riippumatta. Tämä vastaa osin kantilaista autonomian käsitettä (Kant 1785, 1788), joka myös viittaa vapauteen toisten tahdosta tai vallasta. Rousseau (1762) tarkasteli luonnollista vapautta ja kansalaisvapautta. Luonnollinen vapaus sisältää oikeuden kaikkeen, mihin yltää. Sitä rajaavat lähinnä omat voimat. Kansalaisvapautta rajoittaa yleistahto. Yksilö voi olla täysin vapaa vain, jos voi osallistua yleistahton muodostukseen. Ranskan vallankumouksen mottona vapaus määriteltiin oikeudeksi tehdä mitä vaan, mikä ei loukkaa toisten oikeuksia.

Hobbes (1651) käsitti vapauden vastustuksen puuttumisena. Hänelle vapautta rajoittavat konkreettiset esteet. Lait ja luonnolliset uhat periaatteessa jättivät vapauden valita ainakin kahdesta vaihtoehdosta, vaikka toiseen liittyikin odotettuja kielteisiä, jopa tuhoisia seurauksia. Sen sijaan Bentham (1841) tarkasteli vapautta kielloista ja käskyistä.

Kant (1788) tarkasteli vapautta eettiseen symmetrian pohjalta. Hän muotoili sen kategorisen imperatiivin avulla, jonka avulla voidaan kieltää yksilöitä haalimasta itselleen

erivapauksia, joita ei toisille voisi antaa. Kantin vapauskäsityksen mukaan kullakin on oikeus kaikkeen vapauteen, joka on yhteensopiva muiden samanlaisten vapauksien kanssa. Kantin vapauskäsityksestä ei kuitenkaan voi johtaa yksikäsitteistä vapausjärjestelmää, vaan sellaisen luominen edellyttää välttämättä muita, subjektiivisiakin arvoja ja niiden yhteensovittamista. Nämä riippuvat individualistisesti yksilöiden mieltymyksistä ja kollektiivisesti kulttuurista.

Vastaavasti Rawlsin (1971) mukaan jokaisella ihmisellä on oltava yhtäläinen oikeus laajimpaan mahdolliseen yhtäläiseen perusvapauksien kokonaisjärjestelmään, joka on yhdistettävissä jokaista koskevaan samanlaiseen vapauden järjestelmään. Vapaus ei siten ole rajatonta, vaan siihen liittyy vastuu toisten vapauksien kunnioittamisesta.

Vapaus itsessään on suhteellista: MacCallumin (1972) mukaan ei voi puhua yleisestä vapaudesta, voidaan vain todeta, että A on vapaa B:stä tekemään (tai olemaan) C (Heywood 2004).

Isaiah Berlin (1958) määritteli positiiviset ja negatiiviset vapaudet. Häntä ennenkin näitä on käsitelty eri termein. Esimerkiksi Green (1883) puhui ulkoisesta vapaudesta ja todellisesta vapaudesta. Negatiivinen vapaus viittaa vapauteen rajoituksista, eli tekoa ei estetä eikä teosta rangaista (mitä käsitelivät aiemmin muun muassa Hobbes, Locke, Bentham ja Mill). Positiivinen vapaus edellyttää, että yksilöllä on todelliset mahdollisuudet toimia (mitä tarkastelivat aiemmin toisilla termeillä muun muassa Rousseau, Hegel, Herder ja Marx). Positiiviseen vapauteen kuuluvat riittävät resurssit ja oikeudellinen kompetenssi. Käytännössä rajanveto tuottaa filosofisia ongelmia. Lisäksi yhden positiivinen vapaus rajoittaa toisen negatiivista vapautta, koska se asettaa toimintavelvollisuuksia. Äärinegatiivisinta vapautta rajoittavat ihan fyysiset esteet ja olosuhteet sekä luonnonlait. Negatiivista vapautta puolustavat olettavat yleensä rationaalisuuden ja moraalin (Heywood 2004). Lagerspetz (2010) ei pidä jakoa positiivisiin ja negatiivisiin vapauksiin kovin selkeänä, koska useimmat vapauskäsitykset sekoittavat kumpaakin.

Berlin (1958) itse kritisoi positiivisia vapauksia, erityisesti niiden väärinkäyttöä, mutta hyväksyi ne tietyissä rajoissa. Hän pelkäsi positiivisten vapauksien johtavan totalitarismiin tai paternalismiin. Libertarionistit korostavat negatiivisia vapauksia eivät yleensä hyväksy positiivisia vapauksia. Milton Friedman (1962) määritteli taloudellisen vapauden siten, että jokaisella on oikeus päättää, mitä opiskelee, mitä työtä tekee ja mitä ostaa.

Berlinin jako poikkeaa terminologisesti ja periaatteellisesti vanhemmasta tavasta jakaa oikeudet positiivisiin ja negatiivisiin. Oikeuksien etumerkki tulee siitä, että yhden oikeus on aina toisen velvollisuus: negatiivisiin oikeuksiin liittyy velvollisuus sietää toisen toimia, positiivisiin oikeuksiin velvollisuus auttaa toista saavuttamaan oikeutensa. Negatiivisia oikeuksia voidaan pitää vapauksina, kun taas positiivinen oikeus on laajempi käsite.

Hillel Steiner (1974) määritteli vapauden säilymislain. Se tarkoittaa, että lisää vapautta yhdelle on aina pois toisen vapaudesta. Tämä sinänsä pätee vain ihmisten vapauteen toisten vallasta: ihmiskunta voi kokonaisuudessaan saada lisää vapautta teknisen kehityksen kautta (kuten liikkuminen 2D → 3D). Aiemmin Bentham esitti, että yhdelle voidaan antaa vapautta vain siinä suhteessa, kun sitä otetaan toiselta pois. Myös Beccaria (1764) tarkasteli vapauden siirtymistä osapuolilta toisille.

Paremminkin voitaisiinkin puhua vallan säilymislaista, koska valta on vapauden kääntöpuoli. Siten valtaa saa lisää vain ottamalla sitä toisilta, oikeudenmukaisesti tai

oikeudettomasti. Vallan säilymlaki ei kuitenkaan päde ajallisesti samalla tavoin kuin energian säilymlaki: ihmiset voivat käyttää valtaa tulevaisuuteen, vaikkapa säätämällä lakeja tai asettamalla kahleita taikka antamalla sitoumuksia.

Vapauteen kuuluu vapaus rajoittaa omaa vapautta. Omaa vapautta rajoitetaan lupauksilla ja sitoumuksilla, yksipuolisesti tai vastavuoroisesti. Koko yksityisoikeus perustuu pitkälti sopimusvapauteen. Sitoutuminen valtioon tai muuhun ihmisyhteisöön myös rajoittaa vapautta, joskin valtion jäsenyyttä harvoin voi pitää vapaavalintaisena (Burke 2007, 117-122). Pahiten miehen vapautta rajoittaa avioliitto.

Vapauskäsitteet voidaan siten jakaa:

1. konkreettinen vapaus: mihin yksilön voimat ja resurssit riittävät – riippumatta toisten odotuksista, teon seurauksista tai eettisistä näkökohdista.
2. Interpersoonallinen vapaus: mitä voi valita ilman, että toinen henkilö vaikuttaa omalla tahdollaan tähän tahdonmuodostukseen rajoittamalla vaihtoehtoja tai tekemällä jonkun vaihtoehdon epäsuotuisaksi.
3. Juridinen vapaus: laissa määritelty vapauspiiri.
4. Eettinen vapaus: eettisen harkinnan perusteella hyväksyttävät toimet

3.2 Vapauden psykologiaa

Ihmiset arvostavat luonnollisesti vapautta (autonomiaa, itsemääräämistä). Tämä lienee biologisen ja sosiaalisen evoluution tuottama ominaisuus. Autonomia edistää henkiinjäämistä, koska se mahdollistaa toiminnan suuntaamisen omien tarpeiden mukaan. Vapaa mies saa enemmän mahdollisuuksia lisääntymiseen kuin alistettu. Sukupuolesta riippumatta vapaa yksilö saa paremmat mahdollisuudet valita itselleen sopivin lisääntymiskumppani.

Autonomiaa tarkastelee Decin ja Ryanin (2000) kehittämä itsemääräytymisteoria. Sen mukaan ihmisillä on kolme psykologista perustarvetta, autonomian, yhteenkuuluvuuden ja pätevyuden tarpeet. Teoria tarkastelee sisäperäisiä ja ulkoperäisiä motivaatioita, jotka jakautuvat jatkuvasti heteronomisen ja autonomisen kontrollin välillä, sen mukaan kuinka yksilö sisäistää ulkoiset arvot. Autonominen motivaatio johtaa työn korkeampaan laatuun, luovempaan tulokseen ja suurempaan sitoutumiseen. Autonomian tarpeen tyydyttyminen identifioi yhteisöön ja integroi ulkoista motivaatiota sisäiseksi. Autonomia johtaa parempaan elämän laatuun, siinä missä autonomian riisto altistaa henkiselle pahoinvoinnille, syrjäytymiselle ja muille psyykkisille ongelmille. Teorialle on saatu paljon kokeellista evidenssiä.

Täten yleisen onnellisuuden maksimoimiseksi kannattaa antaa kullekin yksilölle niin paljon henkilökohtaista toimintavapautta kuin mahdollista. Valta ja vastuu tulee siten jakaa mahdollisimman tasan. Kenellekään ei tule tarpeettomasti antaa ylivaltaa toiseen nähden. Yhteiskunnan tulee suojella yksilöitä toisten harjoittamalta alistamiselta ja mielivallalta. Ongelmaksi jää arjen piilovalta, jota harjoitetaan kodeissa, suvuissa ja muissa pieniyhteisöissä.

3.3 Vapaudet lainsäädännössä

Lainsäädäntö tarkoittaa rajanvetoa itse kunkin vapauksien, oikeuksien, velvollisuuksien ja vallan tasapainojen suhteen. Rajoja ei voi yksikäsitteisesti johtaa mistään oikeudenmukaisuusperiaatteesta, vaan se vaatii yksilöllisten arvojen punnintaa

ja painotusta. Tyypillisesti kysytään, kuinka paljon yksilöllä on oikeus toimiin, joista aiheutuu toisille haittaa tai häiriötä, ja millaista haittaa tai häiriötä itse kukin on velvollinen sietämään ja suvaitsemaan, vastavuoroisesti tai yksipuolisesti. Yleensä oikeusvaltion perusteita tarkastellaan ensisijaisesti vapauksista käsin, joskin esimerkiksi Benthamin mukaan lakien pitää ensisijaisesti taata kansalaisten turvallisuus eikä vapaus (Lagerspetz 2010).

Sosiaaliliberaalin valtiokäsityksen uranuurtaja Mill (1861) esitti, että yhteiskunta saa puuttua toisen toimintavapauteen vain itsesuojelun vuoksi, estääkseen toisille koituvaa vahinkoa. Hänen mielestään yksilön vapauteen kuuluu oikeus tuottaa vahinkoa itselleen. Muuten Millin mukaan toiset yksilöt saavat yksilöllisesti neuvoa ja moittia kutakin itse-tuhoisesta käyttäytymisestä. Myös monet uudemmat libertaristiset ajattelijat, kuten Nozick (1974) kannattavat tällaista vapauksikäsitystä.

Yleisesti eettinen liberalismi sallii paternalistisen puuttumisen, jos (Häyry & Takala 2010):

1. yksilö ei iän tai vajavaisuuden vuoksi pysty harkittuun tahdonmuodostukseen,
2. yksilöllä ei ole riittävää tietoa toiminnan seurauksista,
3. tilapäisen tunnetilan tai vastaavan vuoksi yksilö ei pysty harkittuun tahdonmuodostukseen, tai
4. yksilöä painostetaan ulkoisesti.

Sen sijaan Kant sallisi laajemman paternalismin. Hänen mukaansa kaikkea järjenvastaista toimintaa pitääkin rajoittaa, koska hänelle vapaus tarkoittaa käytännöllisen järjen ohjaamaa eettistä ja rationaalista toimintaa.

Paternalismi vertautuu isälliseen holhoamiseen. Yleensä pidetään itsestään selvänä, että vanhemmille kuuluu oikeus ja velvollisuus rajoittaa lastensa päätösvaltaa. Suomen lain mukaan tämä holhousvalta päättyy 18-vuotiaana, ellei oikeus aseta asianomaista holhouksen alle. Psykologisesti ihminen saavuttaa aikuisuuden vasta 23-vuotiaana, joten voidaan perustellusti väittää, että tähän ikään saakka yksilön valinnanvapauksia saa rajoittaa paternalistisesti.

Tieten varauksin kannatan yllä mainittua liberaalia vapauksikäsitystä mainituin paternalistisin poikkeuksin. Lähtökohtaisesti lainsäädännöllä ei saisi rajoittaa kenenkään vapautta enemmän kuin on välttämätöntä toisten oikeuksien turvaamiseksi ja hänen oman etunsa varmistamiseksi, kun hän ei itse pysty sitä ymmärtämään. Perustuslailla tulee määritellä koherentti vapausjärjestelmä ja oikeuksien hierarkia, eli mitkä oikeudet tulee toteuttaa ensin, kun eri yksilöiden oikeudet ovat keskenään ristiriidassa. Käytännössä hierarkiaa tulee täydentää perustuslakiin pohjautuvilla tavallisilla laeilla, jotta kaikki tapaukset tulisi katettua.

Minkä tahansa vapauden rajoittaminen edellyttää siten selvää perustetta. Perusteeksi ei käy pelkästään toimen herättämä inho tai kateus toisen paremmasta asemasta. Puhtaasti uskonnollisia perusteita ei sellaisenaan voi käyttää maallisen lainsäädännön perustana, ellei niille löydetä selkeitä universaaleja eettisiä periaatteita. Uskonnolliset yhteisöt saavat toki asettaa jäsenilleen normeja, kunhan ne eivät langeta niiden rikkomisesta jäsenilleen kohtuuttomia rangaistuksia ohi maallisen lainsäädännön.

Esimerkiksi aikuisten ihmisten vapaaehtoista seksuaalikäyttäytymistä ei saisi lailla rajoittaa edes implisiittisesti, asianosaisten sukupuolesta riippumatta, ellei sellaisesta koidu oleellista ja todennettavaa haittaa muille. Pahennuksen aiheuttamaa mielipahaa tai

saavutuksen toisille tuottamaa kateutta voidaan toki pitää merkittävänä haittana, mitä ei helposti punnita. Jos noudatetaan periaatetta ”kell’ onni on, se onnen kätkeköön”, selvittäneen pahimmista ongelmista. Kerskurit kärsikööt asianmukaiset sosiaaliset sanktiot.

Sinänsä tulee suhtautua varsin pidättyvästi ihmisen oman edun vuoksi tehtäviin rajoituksiin – useinkaan lainsäätäjä tai muu ulkopuolinen ei pysty tietämään ja määrittelemään kunkin omaa etua riittävän hyvin. Itsetuhoista ja riippuvuutta aiheuttavaa käyttäytymistä voidaan kuitenkin usein perustellusti rajoittaa toisille ennustetun haitan perusteella. Esimerkiksi päihteiden käytöstä aiheutuu valtaisia haittoja ja vaaroja sivullisille – pelkästään kadulla hoiperteleva humalainen aiheuttaa susiefektin, eli kukaan ei auta kadulle sairaskohtauksen vuoksi tuupertuvaa henkilöä. Aikuistenkin alkoholin ja huumeiden käyttöä voidaan siten oikeutetusti rajoittaa lailla.

Vapauksien rajoittaminen olkoon hyvitysten, moitteiden ja varoitusten jälkeen pääasiallinen keino rangaista niitä, jotka rikkovat toisten oikeuksia vastaan.

4 Oikeudenmukaisuuden toteuttaminen käytännössä

4.1 Käytännön oikeudenmukaisuus

Siirryn käsittelemään oikeudenmukaisuuden toteutumista yhteiskunnan eri alueilla. Tarkastelen seuraavaksi oikeudenmukaista palkkaa, korkoa ja sellaista.

Oikeudenmukaiset tulot voidaan jakaa palkkatuloihin, omaisuustuloihin sekä tarveharkintaisiin avustuksiin. Lisäksi esiintyy satunnaisia tuloja, jotka voivat olla lakien mukaisia, mutta eivät välttämättä erityisen oikeudenmukaisia, kuten arpajaisvoitot, perinnöt ja lahjat. Omaisuustuloilla tarkoitetaan tässä säästöille tai muulle omaisuudelle määräytyvää korkotuloa tai vastaavaa tuottoa, joka ei riipu tehdystä työstä.

4.2 Tarveperustaiset avut

Edellä käsiteltyjen oikeudenmukaisuusperiaatteiden mukaan sattumanvaraisesti hyväosaisten tulee auttaa heikompiaan, joko luopumalla oikeuksistaan näiden hyväksi taikka toteuttamalla erityisiä velvollisuuksia heikompia kohtaan.

Erityisiä tarpeita on erityisesti heikommista lähtökohdista ponnistavien tukeminen sekä satunnaisesti iskevien sairauksien, onnettomuuksien ja onnettomien sattumien hyvittäminen.

Ihmisten keskinäiset yhteistyö- ja avunantosuhteet voivat määräytyä kolmella tavalla:

1. Yhteisöllisesti: jokainen tekee töitä kykyjensä mukaan koko yhteisön hyväksi, jokainen saa apua tarpeidensa mukaan. Tämä vastaa tavanomaista perheyhteisöä, mutta sellainen ei luonnostaan toimi suuremmissa yhteisöissä, koska se edellyttää vahvaa tunnesidettä ja syvää identifioitumista yhteisöön.
2. Maineellisesti: Toisten auttaminen nostaa yksilön mainetta. Maine antaa valtaa ja tuottaa turvaa, koska ihmiset auttavat mieluummin hyvämaineista kuin huono-maineista. Tämä toimii yhteisöissä, joissa kaikki tuntevat toisensa riittävän hyvin. Ilmeisesti tällaisen yhteisön maksimi koko on suuruusluokkaa sata. Suuremmissa yhteisöissä vain poikkeuksellisen hyvä ja näkyvä maine auttaa merkittävästi, mutta toisaalta huono maine voi kiiriä vieläkin kauemmaksi, erityisesti nykyaikaisen viestintäteknologian ansiosta.

3. Vaihdollisesti: Yksilöt vaihtavat palveluksia suoraan keskinäisellä sopimuksella tai yleisen vaihdantavälineen kautta (eli rahvaanomaisesti rahalla). Toimii jopa äärettömän suurissa yhteisöissä, jos vain luottamus vastapuoleen pystytään säilyttämään jollain tapaa.

Käytännössä rajat ovat osin jatkuvia: parisuhteessakin yksilöt kokevat ennen pitkää epämukavuutta, jos sosiaalinen vaihto menee epätasan.

Yhteisöllisen taikka kommunistisen mallin soveltaminen kansakunnan ja epäsukuisen kommuunin tasolla on tuottanut suuria vaikeuksia. Toki suuri osa näiden ongelmista peräytyy inhimilliseen vallanhimoon ja valtaklikin muodostumiseen, mitä en tässä ryhdy analysoimaan. Huomattakoon, että Marxin (1875) väite ”jokaiselle tarpeidensa mukaan” liittyy nimenomaisesti kommunismiin, kun taas välivaiheen sosialistisessa yhteiskunnassa pitää vielä käyttää kapitalistista lähtökohtaa ”jokaiselle työnsä mukaan”.

Organisoiduissa yhteiskunnissa – erityisesti hyvinvointivaltiossa – huono-osaisten tarpeista ja mahdollisuuksista huolehtii valtio, joka järjestää ne pakottamalla hyvä-osaisia lainsäädännöllä. Perustellusti voidaan vaatia, että jokaisen tulee saada objektiiviset tarpeensa tyydytettyä.

Ensisijaisesti sairauden, vamman sekä ruumiin ja mielen heikkouden tuottamat lisäkustannukset tulee hyvittää. Toissijaisesti tulee hyvittää heikkouden aiheuttama muita heikompi kyky ansaita työllään. Viimesijaisesti jokaiselle satunnaisesti työkyvyttömälle tulee turvata toimeentulo. Omavalintaisesti työstä kieltäytyneistä ei tarvinne oikeudenmukaisuuden vuoksi välitä, joskin näennäisen omavalintaisuuden takana voi piillä syvempiä tahdosta riippumattomia tekijöitä.

4.3 Oikeudenmukainen korko

Yksilön tulot ja tarpeet eivät jakaudu tasaisesti elämän varrelle. Tarpeet ylittävät tulot elämän alku-, loppu- ja kriisivaiheissa. Ensisijaisesti yksilön tulisi varautua tällaiseen itse, säästämällä tai vakuuttamalla.

Sijoittaminen eli säästäminen tarkoittaa pohjimmiltaan sitä, että ihminen siirtää vapaaehtoisesti kulutusta yhdestä elämänvaiheesta toiseen olettaen, että tarpeet ovat suurempia myöhemmin. Vastaavasti toinen, joka ottaa velkaa, siirtää kulutusta (tai hankintaa) aikaisemmaksi kuin oletetut tulot. Joka kuluttaa ensiksi, saa siitä yleensä etua, mutta kulutuksensa lykkääjä voi menettää säästönsä kokonaan useista eri syistä. Siksi kulutuksen lykkäämisestä tulee perustellusti antaa korvaus ja kulutuksen aikaistamisesta pitää maksaa. Oikean koron määrittämiseen liittyy niin subjektiivisia kuin objektiivisia seikkoja. Tarkastelkaamme näitä.

Kahden satunnaisen ikäisen täysi-ikäisen velkasuhteessa vallitsee noin 4 % todennäköisyys, että jompikumpi osapuolista kuolee vuoden aikana. Lisäksi velallinen voi ajautua maksukyvyttömäksi muista syistä. Institutionaalisessa talletuksessa sijoittajan suoja lienee kuitenkin hieman parempi.

Saatava voi muuttua hyödyttömäksi velkojalle sairastumisen, ikääntymisen, vankeuden, luonnonmullistuksen, sodan, karkotuksen tai vallankumouksen vuoksi. Tilastollisesti (sadan vuoden tarkastelujaksolla) yhteiskunnallisen selkkauksen tai mullistuksen vuosittainen todennäköisyys Suomessa on useita prosentteja, mikä toki ennustaa huonosti tulevaisuutta. Velallinen saattaa muista syistä rikastua niin, että velka muuttuu marginaaliseksi.

Lisäksi pitkäaikaissijoittaja luopuu likviditeetistään verrattuna käteissästäjään. Likviditeetti tarkoittaa, että yksilöllä voi äkillisen tarpeen mukaan käyttää rahojaan tarpeen tyydyttämiseksi. Vähemmän likvidi omaisuus siten rajoittaa yksilön toimintavapautta, mutta en pysty kovin luotettavasti asettamaan sille mitään selkeää hintaa. Likvideintä on käteinen raha, toiseksi pankin käyttötili, kolmanneksi arvopaperit, neljänneksi kiinteä omaisuus. Vähiten likvidiä – eli vaikeimmin kerralla realisoitavissa – on oma osaamis pääoma.

Varsin subjektiivisesti asetan reiluksi reaalikoroksi takuuvarmalle pitkäaikaissijoitukselle 4 % vuodessa. Toisaalta kovin epävarmassa tilanteessa joku voisi jopa olla valmis maksamaan rahojensa turvallisesta säilytyksestä pahan päivän varalle, mutta sellainen pitää sitten arvioida tapauskohtaisesti. Sosiaaliturvavaltiossa pahan päivän varalle säästäminen merkitsee vähemmän kuin omaturvayhteiskunnissa.

Riskisijoituksilta voidaan oikeutetusti odottaa riskipreemiota (riskitön korko / riski). Yksityisesti riskipremio voitaisiin asettaa jopa tilastollista riskiä korkeammaksi, koska psykologisesti menetys merkitsee enemmän kuin saavutus. Yleensä rahan tuottama hyöty ja onni ei riipu rahan määrästä lineaarisesti – ensimmäisenä approksimaationa voisi käyttää logaritmia. Institutionaalisissa sijoituksissa sen sijaan riski voidaan laskea puhtaana matemaattisesti.

Tältä pohjalta 4-5 % reaalikorkoa voidaan pitää täysin kohtuullisena. Jos näkemystä sovelletaan verotukseen, yli 4 % reaalikorkoa tulisi progressiivisesti verottaa. Toisaalta järjestäytynyt yhteiskunta nimenomaisesti pyrkii turvaamaan omaisuuden ja säästöjen säilymisen. Tämä puoltaisi varallisuuden verottamista, mutta kenties enemmän varallisuuden kulloisenkin arvon kuin siitä saatavan tuoton perusteella.

4.4 Oikeudenmukainen palkka

Oikeudenmukainen resurssien (tulojen) jako ei tarkoita tasajakoa vaan perusteltua jakoa suhteessa panoksiin ja erityistarpeisiin. Yleensä kohtuullisena pidetään, että samasta työstä maksetaan samaa palkkaa, lineaarisesti suhteessa tehtyyn työhön. Jos vieras korjaa hyödyn työnteosta, kuten orjatyössä tai riistoluonteisessa palkkatyössä, sitä pidetään epäoikeudenmukaisena (Marx). Lineaarisesti työpanokseen suhtautuva nettokorvaus – esimerkiksi progressiivisen verotuksen kautta - joutuu kuitenkin ristiiriitaan egaliteettiperiaatteiden kanssa.

Tulonjaolla tulee kannustaa ihmisiä panostamaan itsensä kehittämiseen yhteiskunnallisesti hyödyllisellä tavalla. Esimerkiksi Rawlsin eroperiaate pyrkii kannustamaan tällaiseen. Siksi koulutuksesta pitäisi palkita taloudellisesti. Vähemmän perusteltua on palkita syntyjään lahjakkaammat luonnonlellikit, mutta niin kuitenkin tapahtuu luonnollisesti ja sen estämiseksi on vaikea keksiä tehokkaita keinoja, jotka erottaisivat ahkeruuden ja tunnollisuuden pelkästä syntymälahjakkuudesta. Älykkyysosamäärän taikka muiden lahjakkuustestien mukaan määräytyvä vero voi johtaa keplotteluun. Jopa sellaisen mahdollisuus voi rapauttaa kansan moraalia.

Palkaton opiskelu merkitsee etukäteen tehtyä panostusta myöhempää tarvetta varten. Kaiken oikeudenmukaisuuden pohjalta tästä panostuksesta tulisi palkita korkeampana palkkana, mutta kuinka paljon korkeampana. Kovin objektiivisesti tätä ei voi laskea, mutta tarkasteltakoon opiskelua sijoituksena, jonka arvo vastaa saamatta jäänyttä palkkaa.

Tyypillisesti opiskelu vaikuttaa noin 20 vuoden ajan, minkä jälkeen ei ole suurta merkitystä, minkä tutkinnon on unohtanut, vaan työmenestys ratkaisee. Moni voi tällöin

jopa joutua hankkimaan uuden ammatin, koska maailma muuttuu. Siten 20 vuoden takaisinmaksuajalla, 5 % reaalikorolla ja pienellä riskipreemiolla voidaan pitää oikeudenmukaisena, että vuosi opintoja nostaisi nettotuloja noin 10 %.

Koska koulutus on yhä enenemässä määrin riskisijoitus, suuremmallekin hyvitykselle olisi perusteita. Riskipreemiota ei kuitenkaan voi arvioida kovin luotettavasti. Työttömyyteen ja ammatti-identiteettiin liittyvät henkiset takaiskut tuottavat merkittävää mielipahaa ja kärsimystä, joten riskejä ei pidä vähätellä.

Osaamispääoman maksimaalisen heikko likviditeetti puolustaisi vieläkin suurempaa korkoa. Toisin kuin pankkisäästämässä, arvopaperisijoituksissa tai kiinteistöjen omistamisessa, osaamispääomaa ei voi halutessaan realisoida kerralla minkään henkilökohtaisen kassakriisin torjumiseksi. Toisaalta sitä ei voi myöskään varastaa.

Työstä saatavaan palkkaan pitäisi vaikuttaa lisäksi työn sisältö, inhottavuus ja vastuu. Niiden arviointi on vieläkin subjektiivisempi seikka, johon en tässä puutu enempää.

Seuraavaan taulukkoon esitän muutamia mahdollisia alkupalkkoja, olettaen 1000 euron minimipalkan ja 10 % palkanlisäyksen per koulutusvuosi. Lähden nettokuukausipalkoista, pyöristettynä kymmeneen, ilman vuorotyölisää, ylitöitä ja bonuksia ja arvioin bruttopalkat jonkun verolaskurin mukaan.

taso	opintovuosia	nettopalkka	bruttopalkka
peruskoulu	0	1000	1040
3-v. ammattikoulu	3	1330	1490
Ammattikorkeakoulu (3+3)	6	1770	2100
Maisteri (3+5)	8	2140	2680
Tohtori (3+5+5)	13	3140	4390

Kun tätä verrataan palkkatilastoihin, koulutus ei näyttäisi kannattavan kovinkaan hyvin. Kun viimeksi palkkoja budjetoiti (valtiolla), maisterin tyypillinen alkupalkka oli 2200 euroa, tohtorin 3100 euroa ja ammattikoulusta valmistuneen 1600 euroa. Loppupalkat saattavat toki olla suurempia.

Lisäksi palkkauksessa tulee ottaa huomioon työn sisältö. Oikeudenmukaiseen palkkaan tulee lisätä erilaisia inhottavan, raskaan, tylsän, stressaavan ja halveksittavan työn lisiä. Toisaalta joihinkin työpaikkoihin voi liittyä luonnollisia etuja (gloria, mahdollisuus matkailla) ja jotkut työt ovat itsessään hyvin palkitsevia (luovat työt), joten näistä ei tarvitsisi maksaa yhtä paljon kuin muista vastaavantasoisista tehtävistä. Miten ihmeessä nämä sitten määriteltäisiin? Voisin antaa sisältökertoimien arvioinnin työntekijäjärjestöjen kontolle, mutta sekin voi muuttua keskinäiseksi kisailuksi. Objektivisempina mittareina voidaan pitää työn tai ammatin yleistä arvostusta, työvoiman tarjontaa ja vaihtuvuutta.

Korkea palkka ei kuitenkaan ole vain korvaus tehdystä työstä vaan myös keino houkutella parhaat tekijät tehtävään. Julkisella sektorilla joissain tehtävissä työn yhteiskunnallinen vastuullisuus saattaa vaatia suurempaa palkkausta kuin olisi oikeudenmukaista, jotta tehtävään valikoituu varmimmin sopivimpia ihmisiä. Tämä koskee erityisesti esimiestehtäviä, mutta myös eräitä perusammattajeja, kuten peruskoulunopettajia, missä soveltumaton tyyppi voi aiheuttaa paljon haittaa viattomille. Toisaalta

kilpailutilanteessa toimivan yleensä yksityisen työnantajan oma tarve voi ylittää yhteiskunnalliset tarpeet, mikä voi johtaa epäterveeseenkin palkkakilpailuun kyvykkäimmistä työntekijöistä. Sen oikeudenmukaisuudesta voidaan kiistellä, mutta emme voi lain-säädännöllä kieltää ketään palkkaa maksamasta, mitä nyt verolla vähän viipaista.

Korostan vielä työnjakoa palkan määräämisessä: Työn tärkeydestä ja tärkeyslisästä päättäminen kuuluisi yksinomaan työnantajalle, kun taas työntekijät pystyvät paremmin arvioimaan työn inhottavuuden ja siihen liittyvät lisät. Huippuosajien, ammatturheilijoiden, taiteilijoiden ja johtajien palkat määräytyvät joka tapauksessa kunkin yksilöllisen neuvotteluvoiman pohjalta.

Kun työntekijöiden väliset palkkasuhteet on oikeudenmukaisesti määritelty, voidaan yleisen palkkataso määritellä työttömyyslukujen pohjalta. Kun työttömien määrä alittaa 100 000, voidaan palkkoja nostaa hieman, mutta kun työttömyys nousee yli 200 000, pitää palkkoja jo laskea.

Toimisiko tämä Suomessa? No ei varmasti. Siinä pitäisi talloa niin monta isoa varvasta, että kukaan ei sellaiseen uskaltautuisi.

4.5 Oikeudenmukainen verotus

Veronmaksaja ei koskaan saa verolle suoraa vastinetta, ihan veron määritelmän mukaan. Siksi kaikki verot voidaan kokea epäoikeudenmukaisiksi. Siten verot tulee aina erikseen perustella ja oikeuttaa. Käytännössä verot tuntuvat aina jostain lähtökohdasta epäoikeudenmukaisilta. Sopivasta lähtökohdasta löydetään perusteet sekä könttäverolle, suhteelliselle verolle että progressiiviselle verolle. Aiempana käsiteltyjen oikeudenmukaisuusperiaatteiden pohjalta puolustan progressiivista tuloveroa. Ideaalisesti progressio kohdistuisi osittain tuntipalkkaan kokonaispalkan sijaan, mutta sellaista tuskin voi käytännössä toteuttaa, koska työtäkään ei ole aina tarjolla tarpeeksi.

Oikeudenmukaisuuden kannalta arvonlisävero tai muu menovero ei periaatteessa poikkea tuloverosta, mutta käytännössä kovastikin. Menoverolle ei voi järkevästä asettaa progressiota, ellei sitten ylellisyysesineitä veroteta erikseen. Menoveroja voidaan kuitenkin käyttää kulutuksen ohjaamiseen, mutta se ei enää kuulu tämän kirjoituksen aihepiiriin. Omaisuusveroa voidaan pitää myös oikeutettuna, jopa libertaristisista periaatteista lähtien, koska valtio nimenomaisesti suojelee omaisuutta rikollisuudelta. Libertarismi puolustaisi jopa progressiivista varallisuusveroa, vaikka libertaristit itse eivät sellaista ehkä tunnustaisikaan.

Verojen oikeutus (legitimointi) edellyttää demokraattista valtiota, joka käyttää verovarot kansalaisten yhteiseksi hyödyksi eikä vallanpitäjien omaksi eduksi. Oikeuttamatonta veronkantoa voidaan pitää riistona, samoin kuin alistettujen kansojen ryöstöverotusta, jolloin riistetyt saavat eettisen oikeuden vastustaa veroja. Demokraattisessakin valtiossa liiallinen epäluottamus vallanpitäjiin johtaa kulttuuriin, jossa verojen kiertäminen ja välttäminen nousevat yleisesti hyväksytyiksi tavoiksi elää.

Veroja voidaan pseudolegitimoida liittämällä niitä lähemmäs käyttöä. Esimerkiksi tyypilliset tulonsiirrot yhdestä elämän vaiheesta toiseen voidaan järjestää vakuutusluonteisten omaverojen kautta, autoverot voidaan kohdistaa suoraan tiehallinnolle tai vastaavasti. Sellainen sotii verojen yleisluonteisuutta vastaan, mutta sitä voitaisiin perustella veronmaksuhalun parantamisella. Veronmaksajien autonomiantunnetta voidaan hivellä antamalla solidaarisuusveron (hyvätuloisten lisäveron) maksajalle

oikeus valita, mihin hyvään tarkoitukseen se käytetään (kehitysapu, maanpuolustus, tiede, vanhustenhoito).

Moderni valtio ei käytännössä voi toimia ilman verotusta. Ainoastaan ääriminarkistinen minimivaltiokäsité (Nozick 1974) lähtee ajatuksesta, että valtio ei voi periä lainkaan varsinaisia veroja vaan ainoastaan veroluonteisia maksuja oikeustoimista niiden laillisuuden varmistamiseksi. Siinä valtion tehtävät rajataan oikeusjärjestyksen ylläpitoon ja puolustukseen. Valtio voisi saada tuloja myös omaisuutensa tuotosta taikka rahaa painamalla, mutta näitä voidaan pitää piiloveroina.

Periaatteessa yhteiskunnalliset tehtävät voidaan järjestää virkatyön sijaan kansalaisvelvoitteina, asevelvollisuuden tapaan. Esimerkiksi jokainen voidaan velvoittaa huolehtimaan läheisistään ja lähiympäristöstään ja osallistumaan säännölliseen kunnallispalveluun. Se voi kuitenkin johtaa velvollisuuksien epätasaiseen jakautumiseen, mikä voidaan perustellusti kokea epäoikeudenmukaisuutena. Toisaalta veroyhteiskunta toiminee tuloksellisemmin, koska se pystyy järjestämään työnjaon tehokkaammin. Mikä järjestelmä sitten pystyy motivoimaan ja sitouttamaan ihmisiä paremmin työhönsä tai velvollisuuksiinsa ja mikä pystyy vastaamaan muutoksiin tehokkaimmin, jääköön toiseen pohdintaan.

En ryhtyisi purkamaan valtiota vaan jatkaisin verorahoitteen hyvinvointivaltion tiellä.

Avoimessa kansantaloudessa valtio ei voi asettaa veroa puhtaasti oikeudenmukaisuusnäkemysten pohjalta. Varakkaat yksilöt sekä yritykset keksivät keinoja kiertää veroja vaihtamalla maata tai järjestelemällä eri toimintoja eri maihin. Pahimmillaan sellainen johtaa valtioiden väliseen verokilpailuun, missä oikeudenmukaisuus häviää. Siksi reaali-maailmassa pitää verottaa sitä, mitä vähiten voi kiertää, vaikka se ei aina erityisen oikeudenmukaista olisikaan.

5 Muut oikeudenmukaisuuteen liittyvät arvot

5.1 Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo

Ihmisten yhdenvertaisuus ja tasa-arvo ovat lähestulkoon yhtäpitäviä käsitteitä oikeudenmukaisuuden kanssa. Virallisessa kielenkäytössä kuitenkin termi tasa-arvo viittaa nimenomaisesti eri sukupuolten yhtäläisiin oikeuksiin ja yhdenvertaisuus koskee etnistä alkuperää.

Usein erotetaan mahdollisuuksien tasa-arvo ja lopputuloksen tasa-arvo. Lopputuloksen tasa-arvo viittaa siihen, että kaikki saavat yhtä suuret resurssit, ainakin suhteessa panoksiin ja tarpeisiin, riippumatta lähtötilanteesta, kuten peritystä varallisuudesta, asemasta tai lahjakkuudesta. Mahdollisuuksien tasa-arvo viittaa siihen, että kaikille annetaan yhtäläiset tai tarpeen mukaan tasoitetut mahdollisuudet elämään.

Kaikki eivät kuitenkaan hyväksy tällaisia tasa-arvon käsitteitä. Esimerkiksi Hayek (1944) ja Joseph (1979) väittivät, että tasa-arvoistaminen turmelee moraalin. Tämän enempää en tässä käsittele tasa-arvoa, koska tarkastelin sitä oleellisesti oikeudenmukaisuuden yhteydessä.

5.2 Kansanvaltaisuus

Oikeudenmukaisuus edellyttää kansanvaltaisuutta tai tasavaltaisuutta. Edellä todettujen oikeudenmukaisuusperiaatteiden mukaan jokaisella tulisi olla yhtä paljon valtaa, ellei yleinen etu edellytä vallan siirtämistä tai keskittämistä. Omaan valtaan kuuluu oikeus rajoittaa omaa valtaansa sitoumuksin ja sopimuksin, samoin oikeus luopua vallasta toisen hyväksi, jos katsoo toisen pystyvän käyttämään valtaa viisaammin ja vastuullisemmin.

Lähiryhmää suuremman yhteisön hallitseminen edellyttää väistämättä jonkinlaista vallan keskittämistä. Kyse voi olla tilapäisestä tilannejohtajuudesta: tietyssä tilanteessa joku jäsenistä voi olla taitavin johtamaan ryhmää, toisessa tilanteessa toinen. Johtajuus voi olla pysyvämpää: yksi toimii johtajana tai aliryhmä päättää yhteisön puolesta.

Kuinka valta sitten jaetaan oikeudenmukaisesti, kun sitä pitää pysyvimmin keskittää? Yksi mahdollisuus on vuorotella: esimerkiksi pisimpään vuoroaan odottanut eli (virkaikältään) vanhin jäsen toimii johtajana tai vanhimmat jäsenet muodostavat päätöksiä tekevän neuvoston. Tällöin jokainen pääsee tasapuolisesti nauttimaan vallasta ja kantamaan siihen kuuluvan vastuun, ellei epäonnekseen kuole sitä ennen.

Toinen vaihtoehto on paremmistovalta: valta luovutetaan niille, joilla katsotaan olevan parhaimmat edellytykset käyttää sitä yleiseksi hyväksi. Normaali edustuksellinen demokratia perustuu tähän lähtökohtaan: kansalaiset valitsevat parhaana pitämänsä ehdokkaat päättämään. Toiset rajaisivat valtaan pääsyä tiukemmin. Platon olisi jättänyt vallan filosofeille (Platon), kun taas sosiologian perustaja Auguste Comte esitti, että sosiologioiden tulisi hallita tieteellisen tiedon varassa, mitä muun muassa hänen aikalaisensa Mill ankarasti vastusti (Koikkalainen). Weberiläinen byrokratia perustuu osaltaan ajatukselle, että asiantuntijavirkamiehet hoitavat perushallinnon tiedon ja sääntöjen varassa, vaikka ylin tarkoituksenmukaisuusharkinta sekä lakien laatiminen kuuluu demokraattiselle valtajärjestelmälle.

Oikeudenmukaisessa valtiossa valtiojohto määrää kansalaisten elämästä vain sen verran, kun on välttämätöntä yhteisen hyvän varmistamiseksi. Muuten jokaiselle jätetään niin paljon valtaa päättää omasta elämästään kuin mahdollista. Käyttäytymistä itsessään tulee säädellä pelisäännöillä, joista päätetään niin yhteisesti kuin mahdollista, käytännössä edustuksellisen lainsäädäntöelimen kautta. Yhteisten pelisääntöjen tulee sitoa korostuneesti myös päätöksentekijöitä itseään, eikä kukaan saisi laatia sääntöjä itselleen.

Joissain tilanteissa toiminnan luonne vaatii päätöksenteon ja tiedonkulun keskittämistä. Tämä rajoittuu lähinnä tapauksiin, joissa eri tahojen toimintaa tulee koordinoita tarkasti, jotta operaatio onnistuisi. Sotatoimien ja pelastustoimen lisäksi tämä pätee hieman lievemmin erilaisiin projekteihin, joissa tieto ja päätökset kulkevat projektipäällikön kautta.

5.3 Suvaitsevaisuus

Suvaitsevaisuus voidaan ymmärtää taipumukseksi taikka velvollisuudeksi sietää erilaisuutta. Negatiivinen oikeus määriteltiin siten, että siihen liittyy toisten velvollisuus sietää ja suvaita kyseisen oikeuden sallimaa toimintaa. Siten voimme edellyttää jokaisen suvaitsevan ainakin laissa oikeutettua tai määrättyä käyttäytymistä, ainakin yleisellä tasolla. Sen sijaan rikollista tai epäeettistä toimintaa ei tarvitse suvaita.

Kohtuullista suvaitsevaisuutta pidetään kansalaishyveenä sekä sivistyskansan tunnusmerkkinä. Mill (1859) piti suvaitsemattomuutta uhkana yhteiskunnalle ja kansanvallalle, koska se rajoitti autonomiaa tapojen despotian kautta. Totuuden löytäminen vaatii vapaata keskustelua, mitä sosiaaliset rajoitteet voivat estää.

Suvaitsevaisuuteen liittyy vaikeita rajanvetotapauksia: laki ei voi kaikkea kieltää, mitä ihmiset moraalittomana tai inhottavana pitävät. Kuinka säädetään, millaista käyttäytymistä kukin voidaan velvoittaa sietämään? Kenenkään ei tarvitse sietää tahallista kiusaa, vaikka se ei laittomuuden kynnyistä ylittäisikään. Perustellusti voidaan vaatia, että jokaisen tulee suvaita toisia ihmisiä sinänsä, mutta ei ihan kaikenlaista käyttäytymistä.

Joissain tapauksissa jokaiselle yksilölle voidaan jopa asettaa henkilökohtainen velvollisuus moittia yleisten normien rikkojia, jopa sanktioita. Esimerkiksi Mill (1859) esitti, että itsensä vahingoittamista ei saa lailla kieltää, mutta yksilöt saavat moittia toisia sellaisesta. Useinkaan yksilöt eivät puutu toisten rikkomuksiin, koska sellaisesta voi koitua haittaa ja riskejä toisille. Jos yksilö jättää normien valvonnan ja sanktioinnin toisten vastuulle, syyllistyy hän toisen asteen vapaamatkustamiseen.

Monet ihmiset stressaantuvat tahtomattaan, jos kokevat maailman liian monimutkaiseksi. Ihminen on geneettisesti sopeutunut varsin yksinkertaisiin yhteisöihin, joissa erilaisuus ja ulkoryhmäläisyys edustavat perusteltua uhkaa. Erilaisuuteen suhtautuminen ja yhtenäisyyteen pyrkiminen edustaa omaa ulottuvuuttaan yksilöiden identiteettien ja siitä kumpuavien arvomaailmojen ja poliittisten suuntausten luokitteluissa. Perusteettomat vaatimukset toisten yksilöiden yhdenmukaisuudesta ylittävät kuitenkin oikeudenmukaisesti sallitun vallan rajan.

Siten ihmisen on erityisesti opittava sietämään erilaisuutta. Sitä varten pitää oppia tuntemaan itsensä turvalliseksi toisenlaisten tai toisella tavalla käyttäytyvien ihmisten kanssa ja opittava olemaan tulkitsematta toisenlaista käyttäytymistä loukkaukseksi tai uhaksi. Pienet lapset leikkivät hyvin luonnollisesti hyvinkin erinäköisten lasten kanssa. He kokevat toiset lapset (jopa eläinlapset) kaltaisikseen, erona aikuisiin.

Mitä ilmeisemmin yksilöillä on oikeus liittyä sääntökuntiin – kuten yhdistyksiin tai asumakuntiin – jotka asettavat jäsenilleen lakia tiukempia normeja. Tällaisessa sääntökunnassa ei edellytetä jäsenten sietävän yhteisistä normeista poikkeavaa käyttäytymistä. Eettisesti hyväksyttävät sisänormit edellyttävät, että liittyminen on vapaaehtoista, jäsenet tietävät ja hyväksyvät normit liittyessään, heillä on oikeus erota sääntökunnasta, eikä sääntöjä saa muuttaa heidän vahingokseen ilman heidän suostumusta tai mahdollisuutta erota ilman merkittäviä menetyksiä.

Moni kulttuurinen yhteentörmäys seuraa väärinkäsityksestä, kun yhden kulttuurin kohteliaisuus tulkitaan loukkaukseksi, uhkaksi tai välinpitämättömyydeksi. Toisten aikeiden virheellinen tulkinta vihamieliseksi (attribuutioerhe) aiheuttaa aggressiivisuutta. Erilaiset ajatteluvirheet – kuten virheellinen oletus toisten itsekkyydestä – voivat suistaa itsekkyyden kehään, kun yksilö toimii oletusarvoisesti itsekkäästi ja toiset vastaavat samalla tavalla suojellakseen omia etujaan.

Suvaitsevuusoppi kulminoituu kysymyksen, pitääkö suvaitsemattomuutta suvaita (Popper?). Jossain määrin suvaitsemattomuus seuraa puutteellisesta hermotoiminnasta, mikä ei ole yksilön oma valinta. Sellaista ei voi kuin suvaita, joskin näitä voi jossain määrin kouluttaa.

5.4 Kansainvälisyys

Oikeudenmukaisuus voidaan laajentaa kansallisesta maailmanlaajuiseksi. Oikeudenmukaisen valtion tulee kohdella toisia valtioita oikeudenmukaisesti. Oikeudenmukainen valtio edistää maailmanrauhaa ja auttaa heikommassa asemassa olevia valtiota ja niiden kansoja.

Erityisesti oikeudenmukainen valtio ei riistä muita valtioita millään tavoin. Valtiollisen ja kansallisen riiston käsite tulisi ymmärtää varsin laajasti. Toisesta valtiosta – tai toisista kansoista, tai ylipäätänsä valtion ulkopuolisista yksilöistä – hyötyminen voi sisältää riistoa, jos vahvempi käyttää hyväksi heikomman heikkoutta jollain epäoikeudenmukaisella tavalla. Esimerkiksi maahanmuuton salliminen vain hyvin koulutetuille ihmisille voi riistää kehitysmailta niille elintärkeää koulutettua väestöä. Kansainväliseen kauppaan sisältyy usein vaikeasti määriteltäviä epäsymmetrioita, mutta yleensä kauppa hyödyttää myös kehitysmaita, vaikka se ei reilun kaupan normeja täyttäisikään. Vuosisatoja on tiedetty, että mahdollisimman vapaa ulkomaankauppa hyödyttää kaikkia osapuolia.

Käytännössä valtioiden väliset suhteet määräytyvät anarkistisesti (Locke 1689). Ei ole mitään kaikkien valtioiden yläpuolista elintä, jolla olisi valta säätää maailmanlaajuisia, kaikkia valtioita koskevia lakeja ja langettaa tehokkaita tuomioita lakeja rikkoneille. Sellaisia on toki pyritty luomaan maallisesti (ks. Kant 1795) ja kirkollisesti: keskiajalla katolinen kirkko tavallaan muodosti Länsi-Euroopan maailmanvallan, joskin heikon. Käytännössä valtiosuhteet perustuvat ensisijaisesti voimaan ja vaihtoon, toisijaisesti maineeseen ja vasta kolmanneksi hyväntekeväisyyteen.

Kulttuurivaihto, rajojen avaaminen, monikulttuurisuus ja maahanmuuttajien vastaanotto ovat osin oikeudenmukaisuudesta riippumattomia arvoja.

5.5 Avoimuus

Avoimuudella tarkoitan tässä yhteydessä organisaation hallussa olevien tietojen julkisuutta. Valtion hallinto voi toimia enemmän tai vähemmän avoimesti. Demokratia sekä proseduraalinen oikeudenmukaisuus vaativat riittävää avoimuutta päätöksentekokoneistolta. Salailu viittaa usein epäeettiseen tai kyseenalaistettavaan toimintaan ja voi aiheuttaa epäilyjä, jotka heikentävät vallan legitimitettiä ja kannustavat yksilöitä valtioon kohdistuvien velvollisuuksien laiminlyöntiin. Julkishallinnon avoimuus liittyy siten kiinteästi oikeudenmukaisuuteen. Siten avoimuus estää korruptiota, kun taas sulkeutuneisuus antaa mahdollisuuksia kähminnölle, mihin se lähes väistämättä johtaa.

Sama koskee muitakin organisaatiota, myös yrityksiä. Kilpailutilanteessa toimiva yritys voi pitää riittävää sulkeutuneisuutta elinehtona, ainakin, jos muut toimivat samoin. Yritysjulkisuutta voidaan säädellä lainsäädännöllä, joka asettaa kaikille samanveroiset tiedotus- ja paljastusvelvollisuudet.

6 Oikeudenmukaisuutta täydentäviä arvoja

6.1 Hyvinvointi

Valtion kuuluu perustehtävänsä mukaan edistää kansalaistensa hyvinvointia. Oikeudenmukaisuus vaatii, että kaikkien hyvinvointia pidetään yhtä tärkeänä. Muuten hyvinvointi on oikeudenmukaisuudesta riippumaton arvo.

Eryteisesti utilitaristisen etiikan (Bentham 1780, Mill 1863) mukaan valtion tulee tavoitella mahdollisimman suurta ja laajaa hyvinvointia. Thomas Paine (1792) esitti varhaisen egalitaristisen mallin hyvinvoinnin jakamisesta ja progressiivisesta verotuksesta (Heywood 2004, s. 206). (Käytännön hyvinvointivaltion luominen aloitettiin Saksassa Bismarckin aikana. Pohjoismaat omaksuivat oman sosiaalidemokraattisen versionsa, Suomi viimeisenä vasta 1960-luvulla.)

Hyvinvointi ja oikeudenmukaisuus ajautuvat usein törmäyskurssille. Esimerkiksi Rawls (1971) on ansiokkaasti pohtinut, millainen epäoikeudenmukaisuus voidaan sietää hyvinvoinnin maksimoimiseksi. Hän sallisi kaiken sellaisen eriarvoisuuden, joka parantaa heikoimmassa asemassa olevan hyvinvointia.

6.2 Työ ja ahkeruus

Ahkeruus kuuluu perinteisiin kansanhyveisiin. Uskonnot korostavat ahkeruutta ja laiskuus on julistettu kuolemansyyniksi. Eryteisesti Suomessa on totuttu arvostamaan kovaa työtä, joskus liikaakin, kun ilotonta, velvollisuudesta tehtävää raadantaa ihannoidaan ja työnteon hauskuus kielletään. Vaikka raadantakultti liitetään luterilaiseen työmoraaliin, ei se varsinaisesti periydy Lutherilta. Luther alun perin korosti kaiken työn yhtäläistä pyhyyttä erotuksena katolisen kirkon tavasta jakaa työt maalisiin ja pyhiin. Hän kyllä korosti ahkeruutta ja tunnollisuutta – kaikki työt pitää tehdä kunnolla – mutta painotti myös kohtuullisuutta ja lepoa eikä vähätellyt ilottelua. Luther varoitti mammonan ahnehtimisesta liiallisella työllä.

Politiikassa useammat tahot pyrkivät omimaan työn käsitteen. Kokoomus julistautui työväenpuolueeksi ja presidenttiehdokas työväen presidentiksi. Suomen sosialidemokratian puolueen logoarvona on työ©, mitä korostetaan niin toimeentulon kuin itsetunnon lähteenä. Puolueiden ulkopuolisena en ole tiedostanut, missä määrin työ ymmärretään palkkana, velvoitteena tai identiteettinä taikka työhön liittyvien organisaatioiden vallan lähteenä. Työnteon ylikorostaminen voi johtaa tahdonvastaisesti työelämän ulkopuolella olevien halveksimiseen.

Yleensä ihmisen identiteetti kytkeytyy ammattiin ja työpaikkaan. Työpaikan menetys ei aina tarkoita vain palkan ja sosiaalisen arvon menetystä, vaan pahimmassa tapauksessa myös uran, ammatin ja identiteetin menetystä. Yleisen onnen ja tasa-arvon vuoksi yhteiskunnan pitäisi pyrkiä tarjoamaan kaikille kynnelle kykenevälle mielekäästä työtä, joka tarjoaa riittävän toimeentulon.

Oikeudenmukaisuudesta seuraa loogisesti vaatimus täystyöllisyydestä. Jokaiselle kuuluu tapapuolisesti oikeus työhön, työn tuottamaan merkityksellisyyteen sekä työstä saatavaan toimeentuloon, kuten myös velvollisuus osallistua yhteiskunnan ylläpitämiseen.

Arvostakaamme ahkeruutta, mutta pitäytykäämme kohtuudessa ja sallikaamme työn ilo. Älkäämme lyökö lyötyjä, joilta on riistetty oikeus työhön.

6.3 Sivistys

Oikeudenmukaisuudesta seuraa, että jokaisella tulisi olla yhtäläinen oikeus sivistykseen. Muuten sivistys edustaa omaa arvoulottuvuuttaan. Se liittyy jossain määrin hyvinvointiin.

Sivistyksen voidaan ymmärtää sisältävän koulutuksen, kulttuurin ja ihmisten välisiin vuorovaikutuksiin liittyviä asioita, kuten hyvät tavat ja toisten kunnioituksen. Käsitteenä se ei kuitenkaan ole kovin hyvin määritelty. Sivistys ei rajoitu akateemiseen koulutukseen.

Sivistykseen kuuluu kirveen ja kauhan sivistys, kynän ja kumin sivistys, sielun ja mielen sivistys, miekan ja auran sivistys, ...

Erilaiset koulutustaustat voivat vaarantaa oikeudenmukaisuutta. Oikeudenmukaisuus vaatii, että koulutukseen panostamisesta hyvitetään, korkeamman palkan tai arvostuksen kautta, mutta muuten koulutuksen puute ei saisi laskea ihmisarvoa. Vaikka kaikkia yksilöitä tulee arvostaa yhtä paljon koulutuksesta riippumatta, tiedollista sivistystä tulee arvostaa niin paljon, että kannustamme kaikkia opin tielle.

6.4 Perhe

Oikeudenmukaisuus koskee myös lapsia. Lapsilla ei ole samoja oikeuksia käyttää valtaa, mutta muuten heille pitäisi suoda yhtäläinen oikeus terveelliseen ja turvalliseen elämään. Erityisesti lapsille tulisi suoda oikeus rakastavaan perheeseen. Koska lapset itse eivät voi oikeuksiaan vaatia, aikuisilla on velvollisuus huolehtia lasten hyvinvoinnista.

Koska kaikilla isillä ja äideillä ei ole riittäviä valmiuksia lastensa hoitamiseen ja kasvattamiseen, toisilla aikuisilla on velvollisuus tukea näiden vanhemmuutta ja tarvittaessa jopa puuttua lastenhoitoon. Tämä tuottaa vakavan ristiriidan henkilökohtaisen vapauden ja yksityisyyden sekä lasten oikeuksien välille. Tässä asettaisin lasten oikeudet aikuisten oikeuksien edelle.

Muuten perhearvot sisältävät myös oikeudenmukaisuudesta riippumattomia ulottuvuuksia. Lienee itse kunkin omassa vallassa päättää, perustaako perheen ja hankkiiko lapsia, mikä toki riippuu kahdesta henkilöstä, oikeudenmukaisuuden mukaan yhtä paljon. Yhteiskunnan arvomaailmasta riippuu, kannustetaanko perheitä hankkimaan paljon vai vähän lapsia, ja millaista julkista kasvatusta heille annetaan. Kullakin isällä ja äidillä on yleisten velvollisuuksiensa rajoissa oikeus kasvattaa lapsiaan omien arvojensa mukaan. Johonkin tulee kuitenkin asettaa rajat, millaisia kasvatukseen ja arvoja suvaitaan.

6.5 Muutos

Yleinen suhtautuminen muutokseen jakaa yksilöitä ja poliittisia ryhmiä. Alkuperäisin vasemmisto-oikeisto jako kulki suhtautumisessa muutokseen, radikaalit istuivat vasemmalle ja konservatiivit oikealle. Sittenkin vasemmistokin on konservatisoitunut ja muuttunut pikemmin jarruvoimaksi, joka ei halua tunnustaa muutoksen mahdollisuutta ja välttämättömyyttä tai sopeutumista muuttuvaan maailmaan.

Erityisesti yhteisöjen ja organisaatioiden sisälle muodostuu usein eri lailla muutoksiin suhtautuvia ryhmiä. Jotkut jopa haluavat muutosta muutoksen vuoksi, tylsyyden torjumiseksi. Konservatiivit arvostavat perinteitä ja varovat muutoksia. Tosin konservatiivilla viitataan usein yleiseen oikeistolaisuuteen, uskonnolliseen

vanhoillisuuteen tai suvaitsemattomuuteen, joskus pejoratiivisesti. Muutosmyönteisyydelle ei ole muodostunut yleistä nimitystä tai ismiä – eri suuntaan muutosta haluaville lukuisia. Esimerkiksi konservatiivin vastakohtat eivät aina liity muutosmyönteisyyteen, joten hylkään nämä nimitykset ja puhun muutoshakuisista ja muutospakoisista, paitsi että lopetan koko asiasta puhumisen tällä kertaa tähän.

Usein muutos – erityisesti muutosvastaisuus – asettuu vastakkain yleisen ja erityisen oikeudenmukaisuuden kanssa. Yhteiskunnan oikeudenmukaistaminen vaatii muutosta, joilla yksille annetaan sitä, mitä toisilta otetaan. Muutoksen aikana menettäjät kokevat ceteris paribus menetyksestään suurempaa tuskaa kuin saavuttajat saavat siitä onnea. Yleensä muutos voidaan silti perustella utilitaristisestikin rajahyödyn, suuremman hyötyjäjoukon ja pitkäaikaisen hyvinvoinnin avulla – suurenkin muutoksen aiheuttama onni tai suru kestää vain muutaman kuukauden.

Hyväosaisten muutosvastarinta aiheuttaa suurimman esteen oikeudenmukaisuuden lisäämiselle. Vaikka hyväosaiset eivät pystyisikään perustelemaan hyväosaisuuttaan eettisesti hyväksyttävällä tavalla, silti he pitävät epäoikeudenmukaisena, jos heiltä jotakin riistetään. Ihmisen pelkäävät ihan luonnostaan yhteiskunnallisen aseman laskua, mikä kirpaisee sitä enemmän, mitä korkeammalta putoaa. Hyväosaisilla on myös hallussaan enemmän vaikutus- ja painostuskeinoja kuin huono-osaisilla.

Organisaatioissa muutosvastarinta kasvaa hierarkiassa ylöspäin mennessä. Erään teorian (Müller, Goncalo & Kamdar 2011) mukaan johtajuuden haltuunotto edellyttää vakautta, koska johtajien odotetaan tuovan järjestystä ja ennustettavuutta. Siten johtajaksi valikoituu konservatiiveja, jotka suhtautuvat torjuvasti luovuuteen, innovaatioihin ja muutoksiin.

6.6 Luonto

Luontoa voidaan tarkastella välineellisesti taikka itseisarvona. Välineellisesti ajateltuna luonnon turmeleminen vähentää toisten ihmisten mahdollisuutta hyötyä luonnosta tavalla tai toisella, kuluttamalla tai kuluttamatta sitä. Haitta voidaan ulottaa myös tuleviin sukupolviin.

Itseisarvoisesti luonnon eläimille voidaan antaa oma oikeus luonnolliseen elämään. Yleensä eläinten mahdollisimman luonnonmukaista elämää pidetään tavoiteltavimpana, tuottipa sellainen eläimille onnea tai tuskaa (Vrt Singer 2007). Myös kasvikunnalle voidaan antaa itseisarvo, vaikka ihminen ei sitä millään lailla pyrkisi hyödyntämään.

Erilaiset luontokäsitykset – myös selkeät väärinkäsitykset – aiheuttavat eettisiä ja poliittisia ristiriitoja. Kaukaa on helppo huudella puutteellisen tiedon varassa. Usein välitetään jopa tarkoituksellisesti vääristeltyä tietoa jonkun oman intressin vuoksi.

7 Vasta-arvoja

7.1 Lojaalisuus, uskollisuus ja kuuliaisuus

Monet yhteisöt arvostavat lojaalisuutta yhteisiä arvoja sekä toisia jäseniä kohtaan. Tähän ei sinänsä liity mitään väärää, jos sitä ei käytetä ulkopuolisten sortamiseen. Esimerkiksi avioliittoinstituutio perustuu puolisoitten uskollisuuteen toinen toisilleen.

Monet vallanpitäjät vaativat henkilökohtaista lojaliteettia heitä itseään kohtaan. Sellaita voidaan perustellusti pitää tuhoisana ja tuomittavana. Yksilön tulee osoittaa

vastavuoroisuuteen, oikeudenmukaisuuteen tai myötätuntoon perustuvaa lojaalisuutta yhteisölle tai läheiselle, mutta vaatimusta henkilökohtaiselle lojaliteetille yksinomaan johtajaa kohtaan pitäisin vallan väärinkäyttönä.

7.2 Isänmaallisuus

Kaikkien valtioiden kansalaiset kasvatetaan rakastamaan isänmaataan, mitä ikinä se merkitseekään. Yleensä uskollisuutta isänmaalle, omalle kansalle tai kotipaikkakunnalleen voidaan pitää rakentavana arvona, koska se tuottaa yhteisöllisyyttä, luo identiteettiä ja edesauttaa ystävyuden, yhteistyön ja avunannon toteutumista.

Kansaa itsessään ei edes helposti määritellä. Käytännössä kansa on yleensä keino-tekoinen konstruktio, jolla hallitsijat ja vallanpitäjät luovat identiteettiä ja lojaliteettia heitä itseään kohtaan, oikeuttaakseen ja säilyttääkseen oman valtansa.

Liiallinen isänmaallisuus, nationalismi tai kansalliskiihkoilu voi johtaa karmeaan hengen rappioon. Jos toisen kansan tai valtion jäseniä aletaan pitää itseä vähäisempänä ja arvottomampana, samalla hyväksytään sen riisto ja hyväksikäyttö eksplisiittisesti tai implisiittisesti. Historiallisesti kansallisuusaate on maailman kaikkein tuhoisin aate, joka on tuottanut mittamatonta kärsimystä ja aiheuttanut kymmenien ellei satojen miljoonien ihmisten kuoleman. Yksikään uskonto ei pääse samaan: vaikka uskontojen nimissä on surmattu miljoonittain oikea- tai vääräuskoisia, uskonnot tuottavat myös positiivisia vaikutuksia lujittamalla yhteiskunnan moraalia, joten nettovaikutukset jäävät vähäisiksi, yleensä jopa positiivisiksi.

7.3 Kilpailu

Yksilö voi menestyä yhteistyötä tekemällä tai kilpailemalla. Erityisesti parinvalintaan liittyy kilpailu saman sukupuolen saman ikäluokan edustajien kanssa. Yksilöt kilpailevat työelämässä, politiikassa ja jopa perheissä. Useimmin yksilöt kilpailevat resursseista, vallasta tai sosiaalisesta asemasta (Loch, Galunic & Schneider 2006, Hogan 1983, 1996, 2005, Trivers 1971). Kilpailu itsessään luo eriarvoisuutta, mikä helposti johtaa epäoikeudenmukaisuuteen.

Menestys kilpailussa lisää kilpailullisuutta. Tunneperäinen ahneus voi ylittää järki-peräisen kontrollin. Yhteistyö- ja kilpailumotivaatiot kuitenkin tasapainottavat toisiaan, mikä on välttämätöntä: hillitön kilpailu johtaa armottomaan tappeluun ja korostunut yhteistyö voi tuottaa liikaa ryhmäkoheesiota. Ystävyys estää keskinäistä kilpailua, mutta myös kilpailun tuottama eriarvoisuus estää ystävyuden (Trivers 1971). Ympäristö vaikuttaa tasapainoon: Resurssien niukkuus lisää kilpailua, kun taas ulkoinen uhka lisää yhteistyötä. (Loch, Galunic & Schneider 2006)

Tietty kilpailullisuus edistää yhteiskunnan toimintaa. Markkinatalous perustuu yritysten väliseen kilpailuun ja oletukseen, että kilpailu tuottaa innovaatioita ja pitää kapitalistien voitot kurissa. Liiallinen kilpailu kuitenkin johtaa turmioon. Kilpailu sellaisenaan on yleensä nollasummapeliä, kun yhteistyö on plussummapeliä. Epäterve kilpailu voi jopa vajota miinusummapeliksi, jos kilpailijat pyrkivät voittoon toisia sabotoimalla. Yksilöiden välinen kilpailu on todettu vahingolliseksi luovalle ajattelulle (Amabile 1996, Deci & Ryan 2000).

Korostaisin yhteistyötä kilpailun sijaan. Kilpailulle on paikkansa nuorison vapaa-ajan harrastuksena, jos se tuottaa tyytyväisyyttä osanottajille ja kohottaa kilpailijoiden fyysistä kuntoa ja ketteryyttä hauskemmin kuin lenkkipolku ja punttisali (jotka ovat

todella armottoman tylsiä paikkoja). Kaupalliset viihdekilpailut (tv-visailut, sm-liiga, olympialaiset, euroviisut) sallittakoon kansanviihteenä, joskaan ne eivät tarvitse valtion apua ja tukea. Muuten yhteiskunnan kannattaisi hillitä yksilöiden välistä kilpailua – erityisesti kouluissa ja työelämässä – ja korostaa rakentavaa yhteistyötä ja myös kannustaa sellaista tukeviin harrastuksiin.

8 Yksilöllisiä arvoja

Oikeudenmukaisuuden toteutuminen vaatii yksilöiltä rehellisyyttä. Rehellisyys ei kuitenkaan takaa oikeudenmukaisuutta. Epärehellinen toiminta voidaan sellaisenaan määritellä proseduraalisesti epäoikeudenmukaiseksi riippumatta sen tavoitteista ja hyötyjästä. Toki myös äärimmäinen rehellisyys voi aiheuttaa enemmän tuskaa kuin onnea: hyvien ja hyväksytyjen tapojen mukainen kohteliaisuus vaatii valehtelemista.

Rehellisyys kuuluu pikemminkin henkilöarvoihin kuin valtioarvoihin. Vieläkin henkilökohtaisempiin arvoihin kuuluvat lähimmäisenrakkaus, solidaarisuus, ahkeruus, rohkeus, luotettavuus ja sellaiset. Yleensä ne voidaan niputtaa epäitsekkyuden, yhteistyön ja altruismin alle, vastakohtana itsekkyydelle ja kilpailullisuudelle. Näkökulmasta ja osin sukupuolestakin riippuu, tarkastellaanko yksilön etiikkaa rationaalisen johdonmukaisuuden vai huolenpidon pohjalta.

9 Yhteenveto

Voimme asettaa yleisiksi valtioarvoiksi

1. oikeudenmukaisuuden, mikä sisältää vapauden, veljeyden ja tasa-arvon ihanteet; ja
2. hyvinvoinnin, mihin kuuluu terveys, turvallisuus ja itsetoteutusmahdollisuudet;
3. sivistyksen.

Nämä itsessään lienevät jokaisen poliittisen suunnan hyväksyttävissä, mutta niiden painotukset sekä oikeudenmukaisuuden määrittäminen tuottavat aatteellisia eroja. Itse painotan oikeudenmukaisuutta jopa mammonallisen vaurauden kustannuksella. Oikeudenmukaisuuteen kuuluu

1. Vapaus: oikeus tehdä kaikkea, mikä ei ole ristiriidassa toisten oikeuksien kanssa.
2. Oikeudenmukainen (oikeuksien ja velvollisuuksien) jako:
  - a) Jako olkoon riippumaton tekijöistä, joihin yksilö ei voi vaikuttaa, mutta riippuva vapaaehtoisista valinnoista.
  - b) Yksilön syntyperäiset tai sattumanvaraiset puutteet ja niiden aiheuttamat erityishaitat huomioitava ja hyvitetävä niin kattavasti kuin mahdollista vaarantamalla liikaa muuta kannustavuutta.

Vapautta ja muita oikeuksia voidaan toki rajoittaa paternalistisesti asianomaisen oman edun turvaamiseksi, jos tämän ei iän tai muun perustellun syyn vuoksi oleteta pystyvän tekemään järkeviä päätöksiä.

Yksilöllisiin oikeuksiin liittyy myös yksilölliset velvollisuudet. Velvollisuuksia ei voi kokonaan sosialisoida valtiolle, vaan kullekin kansalaiselle kuuluu henkilökohtaisia velvollisuuksia niin toisia yksilöitä kuin valtiota kohtaan.

Suhtautumista muutokseen voidaan pitää selkeästi subjektiivisena arvona. Yksilöt voivat karttaa tai hakea muutoksia ilman, että ketään voidaan sen perusteella leimata paremmaksi tai huonommaksi ihmiseksi. Puoluekartalla kaikki perinteiset puolueet ajautuvat ennen pitkää konservatiiveiksi. Jako suhtautumisessa muutokseen synnyttää kuitenkin epämuodollisia puolueita eri yhteisöjen sisälle. Itseni kannatan luovaa uudistumista, rohkeita muutoksia ja jatkuvaa kehitystä. Edes muutos ei saa olla pysyvää, vaan senkin tulee vaihdella tilanteen mukaan. En kuitenkaan hyväksy väkivaltaista vallankumousta: sellainen tuottaa valtatyhjiön ja johtaa sekasortoon, koska uusi hallinto ei saa välittömästi riittävää legitimitettä eivätkä toiset koe lojaliteettia vallananastajia kohtaan, mikä yleensä johtaa kumouksellisten katkeraan keskinäiseen valtataisteluun.

Lisäksi arvostan perhettä, kansainvälisyyttä ja suvaitsevaisuutta.

Henkilöarvoihin kuuluvat rehellisyys, lähimmäisenrakkaus, ahkeruus, luotettavuus, rohkeus, suvaitsevaisuus ja epäitsekkyys yleisesti. Ne eivät suoraan kuulu valtioarvoihin, mutta positiivisia arvoja tulisi edistää lakitasolla ja arvoperustaisesti. Vastaavasti tulisi hillitä liiallista kilpailullisuutta ja kaikenlaista itsekkyyttä.

Viitteet

- Amabile, T.M. (1996). *Creativity in context. Update to the Social Psychology of Creativity*. Boulder: Westview Press.
- Anderson, E.S. (1999) What is the point of equality, *Ethics* 109, 287-337.
- Arajärvi, P. & Sakslin, M. (2007), Yhdenvertaisuus oikeudenmukaisuutena, teoksessa Saari, J. & Yeung, A.B., *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*, Helsinki: Gaudeamus
- Aristoteles (1991), *Politiikka*, Suomentanut A. M. Anttila. Selitykset laatinut Juha Sihvola. Teokset 8. Helsinki: Gaudeamus, alkup. *Πολιτικά (n. 364 e.a.a.)*
- Barry, B. (1989) *Liberty and Justice. Essays in Political Theory 2*. Oxford: Oxford University Press
- Bentham, J. (1780) *Introduction to Principles of Morals and Legislation*.
- Berlin, I. (1958) *Two Concepts of Liberty*, Suom. teoksessa *Vapaus, ihmisyy ja historia: Valikoima esseitä*. Gaudeamus, 2001.
- Bodin, J. (1576/1992) *On Sovereignty. Four Chapters from the Six Books of the Commonwealth*, Cambridge University Press, Cambridge
- Comte, A. (1855) *The positive philosophy of Auguste Comte*, New York: Blanchard (Engl. käänös Martineau, alkuperäiset työt ranskaksi 1839-1842).
- Deci, E.L. & Ryan, R.M. (2000) The 'what' and 'why' of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior, *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Dworkin, R. (2000) *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gerd, B. (1995) Moral impartiality. *Midwest Studies in Philosophy*, 20: 102-128.
- Godwin, W. (1793) *Enquiry Concerning Political Justice*
- Green (1883)
- Green, T.H. (1911) Lecture on liberal legislation and freedom of contract, in *Works*, vol 3, London: Longmans Green
- Harsanyi, J.C. (1953) Cardinal utility in welfare economics and the theory of risk-taking. *Journal of Political Economy*, 61, 434-435.

- Hayek, F. A. (1976) *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press.
- Hegel, G.W.F. (1821) *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. Suomentanut Markus Wahlberg, Oulu: Pohjoinen 1994.
- Helkama, L. (2009) *Moraalipsykologia. Hyvän ja pahan tällä puolen*. Helsinki: Edita.
- Herne, K. (2012) *Mitä oikeudenmukaisuus on?* Helsinki: Gaudeamus
- Hobbes. T. (1651) *Leviathan*
- Homans, G.C. (1958) Social behavior as exchange, *American Journal of Sociology*, 63, 597-606.
- Häyry, M. (1994) *Liberal Utilitarianism and Applied Ethics*, Lontoo: Routledge
- Häyry, M. & Takala, T. (2010) Paternalismi ja pakottaminen, teoksessa Räikkä, J. (toim.) (2010) *Yhteiskuntafilosofia*, Unipress.
- Joseph (1979)
- Kant, I. (1931) *Siveysopilliset pääteokset. (Tapojen metafysiikan perustus, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, 1785; Käytännöllisen järjen kritiikki, Kritik der praktischen Vernunft, 1788.)* Suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut J. E. Salomaa. Laaturkirjat.
- Kant, I. (1795) *Zum Ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*
- Koikkalainen, P. (2012) John Stuart Mill, teoksessa Koikkalainen, P. & Korvela, P.-E., (toim.) *Klassiset poliittiset ajattelijat*, Tampere: Vastapaino.
- Kymlicka, W. (2002) *Contemporary Political Philosophy, An Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Lagerspetz, E. (2010a) Poliittinen vapaus, teoksessa Räikkä, J. (toim.) (2010) *Yhteiskuntafilosofia*, Unipress.
- Lagerspetz, E. (2010b) Poliittinen velvoite, teoksessa Räikkä, J. (toim.) (2010) *Yhteiskuntafilosofia*, Unipress.
- Lagerspetz, E. & Räikkä, J. (2007) Oikeudenmukaisuusteoriat ja hyvinvointivaltio, teoksessa Saari, J. & Yeung, A.B., *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*, Helsinki: Gaudeamus.
- Loch, C.H., Galunic, D.C. & Schneider, S. (2006) Balancing cooperation and competition in human groups: The role of emotional algorithms and evolution, *Managerial and Decision Economics*, 27, 217-233.
- Locke, J. (1995) *Tutkielma hallitusvallasta*, Helsinki: Gaudeamus, (The Second Treatise of Government: An Essay Concerning the True Original, Extent and End of Civil Government, 1689).
- MacCallum, G. (1972) Negative and positive freedom, in *Philosophy, Politics and Society*, 4th series, Oxford: Blackwell.
- Machiavelli, N. (1532) *Il Principe*
- Marx, K. (1875) *Kritik des Gothaer Programms*
- Mill, J. S. (1843) *A System of Logic*, Honolulu: University Press of the Pacific, 2002
- Mill, J. S. (1859). *On Liberty*.
- Mill, J. S. (1876) *Book VI, On the Logic of Moral Sciences*, London: Longmans, Green Readers and Dyers
- Mill, J.S. (1971) *A logical critique of sociology*, Ed. Fletcher, R., London: Nelson
- Mill, J.S. (2000) *Utilitarismi*. Suomentaneet Kari Saastamoinen, Seppo Sajama ja Marko Järvenpää. Gaudeamus, Alkuperäinen *Utilitarianism*, 1863
- Müller, J.S., Goncalo, J.A. & Kamdar, D. (2011) Recognizing creative leadership: Can creative idea expression negatively relate to perceptions of leadership potential, *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 494-498.
- Montesquieu, C.S. (1748) *De l'esprit des lois*.
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*, Oxford: Blackwell.

- Nussbaum, M. (2006) *Frontiers of Justice*, Cambridge: The Belknap Press.
- Paine, T. (1792) *Rights of Man, Part the Second, Combining Principle and Practice*
- Platon (1999) *Valtio*, Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava
- Platon (1999) *Lait*, Suomentaneet Marja Itkonen-Kaila, Holger Thesleff, Tuomas Anhava ja A. M. Anttila. Helsinki: Otava.
- Platon (1999) *Kriton*. Teoksessa *Teokset I*. Apologia, Kriton, Lakhes, Hippias (lyhyempi dialogi), Ion, Euthyfron, Kharmides, Lysis, Protagoras. Toinen painos. Suom. Marianna Tyni. Helsinki: Otava, 1999.
- Platon (1999) *Apologia* eli *Sokrateen puolustuspuhe*. Teoksessa *Teokset I*. Apologia, Kriton, Lakhes, Hippias (lyhyempi dialogi), Ion, Euthyfron, Kharmides, Lysis, Protagoras. Toinen painos. Suom. Marianna Tyni. Helsinki: Otava, 1999.
- Rawls, J. (1988) *Oikeudenmukaisuusteoria*. (A theory of justice, 1971) Suomentanut Terho Pursiainen. Porvoo Helsinki Juva: WSOY
- Rousseau, J.J. (1762) *Emile, ou De l'éducation*, Paris
- Rousseau, J.J. (1782) *Les Confessions*, Paris: Cazin
- Räikkä, J. (toim.) (2010) *Yhteiskuntafilosofia*, Unipress.
- Saari, J. & Yeung, A.B. (2007) *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*, Helsinki: Gaudeamus
- Scanlon, T.M. (1998) *What we Owe to Each Others*, Cambridge: The Belknap Press
- Sen, A. (2009) *The Idea of Justice*, Cambridge: The Belknap Press
- Singer, P. (2007) *Oikeutta eläimille: eläinten vapautuksen filosofiaa*, Suom. Tengvall, H., Helsinki: Animalia
- Smith, A. (1759) *The Theory of Moral Sentiments*
- Steiner, H. (1974) *Two Concepts of Liberty*, Oxford: Clarendon Press
- Steiner, H.I. (1994) *An Essay on Rights*. Oxford: Blackwell.
- Thoreu, H.D. (1848/1986) Kansalaistottelemattomuus, suom. Outi Lauhakangas, teoksessa Lauhakangas, O. (toim.) *Kansalaistottelemattomuus*, Helsinki: Otava
- Tooby, J. & Cosmides, L. (1992) The psychological foundations of culture, In Barkow, Cosmides & Tooby (Eds.) *The Adapted Mind*, New York: Oxford University Press, 19-136.
- Trivers, R.I. (1971) The evolution of reciprocal altruism, *Quarterly Review of Biology*, 46, 35-57.
- Tuori, K. (2005) Vallanjako, vaiettu oppi. *Lakimies* 7-8, 1021-1049.
- von Hayek, F. (1944) *The Road to Serfdom*, Suom. Tie orjuuteen, Suomentanut ja jälkisanat laatinut Jyrki Iivonen. Helsinki: Gaudeamus, 1995.
- Wiberg, M. (2006) *Politiikka Suomessa*, Helsinki: WSOY
- Wolff, R.P. (1976) *In Defense of Anarchism*, 2nd ed., New York: Harper & Row
- Yeung, A.B., Saari, J. & Lagerspetz, E. (2007) Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa, teoksessa Saari, J. & Yeung, A.B., *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*, Helsinki: Gaudeamus.